

15489

સામળાલદ કૃત

ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ.

ઘટતું સંશોધન કરી,

માર્ગદર્શક ટીકા તથા શબ્દકોષ સહિત,

તેયાર કરનાર,

હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા.

એમ. એ. એલએલ. બી.

‘કાવ્યમાધુર્ય,’ સંગીત મંજરી’ વગેરેના સંપાદક.

સોલ એજન્ટસ:—મેશર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, મુંબઈ.

સંવત ૧૯૭૬.

ઈ. સ. ૧૯૨૦

મુંબઈ.

9486

પ્રસ્તાવના.

ગ્રાહ્યુનાન સમય અને સંજોગોને વશ હોય છે-કવિઓ અને લેખકો તત્કાલની અસરથી પર-બની, લવિધ્યને ઘડનારા અને સર્વકાલીન વાતાવરણ ઉભું કરનારા હોય છે, છતાં તેઓ પણ કાળની બેડીનાં બંધનથી નિતાન્તમુક્ત રહી શકતા નથી. પ્રશંસા, માન કે ધન માટે પ્રેરણાને લખનારા સામાન્ય પ્રતિના લેખકો વાચકની રૂચિને અનુસરે તેમાં નવાઈ નહિં; પણ અસાધારણ શક્તિ ધરાવનારા લેખકો પણ કાળબળની અસરોને સંપૂર્ણ-પણે તરછોડી શકતા નથી અને તે તે કાળની રહેણી કરણી અને આશય ઉદ્દેશો તેઓનાં લખાણમાં અબદાયે પણ પ્રવેશ પામી જાય છે. લેખકની ખરી કિંમત આંકવામાં, તથા તે લેખકના સમય સંબંધે જ્ઞાન આપવામાં આવી જાયતો લવિધ્યને ઉપયોગી થઈ પડે છે-પરંતુ જેમ જેમ સંસ્કાર અને જીવનભાવના વિકાર અને વિકાસ પામેછે તેમ તેમ લેખકોની કહરમાં પણ ફેર પડતો જાય છે-કહરમાં ફેર પડેછે તેટલુંજ નહિં, પણ લેખકના લખાણમાંથી કેટલુંક નિરૂપયોગી, કેટલુંક આશુઘટતું, અને કેટલુંક તો અવશ્યે તજવા લાયક ગણાવા લાગેછે. ગુજરાતનું જીવન જે જે સંસ્કારો ગ્રહણ કરતું જાય છે તેને પરિણામે ગુજરાતના મૃત્તા કવિઓનાં લખાણમાંથી કાંઈ કાંઈ ઓછું વધારે પ્રિય બને એ સ્વાભાવિક છે.

પોતાના સમયથી પરળવી, અત્યંત ઉચ્ચ વાતાવરણમાં વિહરનારા કવિઓના લખાણમાંથી ઘણું તો તેના તે સ્વરૂપમાં જ રાખી શકાય છે, પરંતુ તેવાઓના લખાણમાંથી પણ આધુનિક કાળને કેટલુંક તજવું પડે છે. સામળનાં લખાણમાંથી હાલના શિષ્ટ વર્ગને ન રૂચે એવું ઘણું છે એમ કહેવામાં તેને ઉતારી પાડવા જેવું કશું નથી. સામળે જેવું અને જેટલું લખ્યું છે તે બધું જ તેવા ને તેવા સ્વરૂપમાં છાપી દેવાથી તો સામળને ઉલટો અન્યાય થવાનો સંભવ છે-તેમ કરવાથી ગુજરાતી સાહિત્યને પણ હાનિ થવાનો સંભવ છે. સામળ વગેરે જૂના કવિનાં કાવ્યોને, તેમની કૃતિનું સત્ય અને શિષ્ટ સ્વરૂપ સાચવી રાખીને, આધુનિક રૂચિને ન ખુંચે તેવા વેશમાં ઉતારવાનો વિચાર ઘણાં વર્ષો થયાં સૂઝ્યો હતો, પરંતુ તે વિચારને આચારમાં મૂકવાનો પ્રસંગ તો, ઉદમ કર્મ સંવાદ શાળાનું પરીક્ષા માટે, 'ટેકસ્ટ' તરીકે સ્વીકારાયાથી જ મળ્યો. કાવ્યને કાંઈ પણ રીતે હાનિ ન થાય, સામાન્ય વાચક વર્ગ, અને ખાસ કરીને ઉગતા વિદ્યાર્થીઓ કાવ્ય વાંચતાં જરા પણ ન ખાંચાય તેવું સર્વપ્રિય સ્વરૂપ જાળવી રાખી, બીજાં જૂનાં કાવ્યો પણ ફરી છપાવવા જેવાં છે.

ઉદમ કર્મ સંવાદનું જે સ્વરૂપ આંહિં સ્વીકારવામાં આવ્યું છે તે ઘણે ભાગે ગુજરાતી પ્રેસ તરફથી પ્રકટ થએલ ગૃહીત કાવ્ય દોહ-નના બીજા ભાગની ત્રીજી આવૃત્તિ પરથી જ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે-એ કે તે આવૃત્તિમાં પણ કાંઈક છાપભૂલ, કાંઈક નકલભૂલ, કાંઈક સમજદૈર અને એવાં એવાં કારણોને લીધે શંકાસ્થાનો ઘણાં જ હતાં. તે શંકાસ્થાનોનું નિવારણ કરવાનો પ્રયાસ એક બીજી પ્રત

પરથી કરવામાં આવ્યો છે. ગુજરાતી પ્રેસવાળી બૃહત્ કાવ્ય દોહ-
નની પ્રતને ક એમ સંજ્ઞા આપી છે, અને બીજી પ્રતને ખ એમ
સંજ્ઞા આપી છે. ખ પ્રત શિલાછાપની છે-તે મેળવી આપવાનું
માન રા. રા. હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ-પરીખ-બી. એ. ને છે. તે
પ્રત અમદાવાદમાં સને ૧૮૫૮ સંવત ૧૯૧૫ માં લલુભાઈ અમી-
ચંદે પોતાના છાપખાનામાં 'વાંચનારાઓને બુધી તથા ચતુરાઈ
વધે તેને વાસ્તે' છાપી છે. તે કેવા સ્વરૂપમાં લખાઈ છપાઈ છે
તેનો કાંઈક જ્યાલ, ટીકાને અંતે તેમાંથી થોડી લીટીઓ અસલ
સ્વરૂપમાં છાપી છે તેથી આવી શકશે.

છેવટનું સ્વરૂપ નક્કી કરવામાં મુખ્ય આધાર ક પ્રત પર રાખ્યો
છે, પણ જ્યાં તેનો પાઠ દેખીતી રીતે જ ભૂલભરેલો કે અર્થ
વગરનો લાગ્યો છે ત્યાં ખ નો પાઠ, જો વધારે સારો હોયે તો જ,
સ્વીકાર્યો છે. જ્યાં જાને પ્રતના પાઠ સંતોષકારક ન હોય, ત્યાં ક નો
જ સ્વીકારી, જરૂર જણાઈ ત્યાં ખ નો પાઠ નીચે આપ્યો છે. ક નો
પાઠ જ્યાં તદ્દન જ દૂષિત જણાયે ત્યાં તો તેની નોંધ લેવાનું જરૂરનું
માન્યું નથી-તો પણ વિચારશીલ વાચકોને વિચાર કરવામાં-વિવેક
કરવામાં મદદ થાય તેવા હેતુથી પાછળ ટીકામાં તેની નોંધ ઘણે
ભાગે લીધી છે ખરી.

આ પ્રતિ તૈયાર કરવામાં રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ,
રા. રા. નરસિંહરાવ લોળાનાથ દિવટિયા તથા રા. રા. જટારાંકર
પરમાનંદ પંડ્યા એમણે જે મદદ કરી છે તેમને માટે તે સૌનો
ઉપકાર માનું છું. તેમજ રા. રા. અંબાલાલ બુલોખીરામ જાની

કવિ સામળસટ

૩૮

ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ.

(સંવાદ.)

- શ્રી શંકરસુતને પ્રણમું, બુદ્ધિ તથો દાતાર;
ચાંચો સીંદુર શોભતું, મોદિત અમૃત અહાર.
બ્રહ્મસુતા તુજને નમું, માણું એક પસાય;
૪ રસના વાસ કરો સદા, તો બુદ્ધિ પ્રપુલ્લિત થાય.
નંદનસુત નરહરિને નમું, મુરલીધર મહારાજ;
‘અંધ કરું’ શુભ શાસ્ત્રનો, રાખે મારી લાજ.
કર જોડી કવીને કહું, કોઈ મા દેશે ખોડ;
૬ ઉદ્યમ કર્મ વર્ણન કરું, પહોંચે મનના કોડ.
માત તાત શુર ધૃજને, ચરણે નામું શીશ;
અંચળ ચિત્ત છે અંધમાં, કોએ મા કરશે રીશ.
કલજેણી નગરી વિષે, ક્ષીપ્રા તટ શુભે સ્થાન;
૧૨ નીર વહે અતિ પનિર્મળાં, જાણે અમૃત પાન.

૧ અ ચરણે નમું. ૨ ક બાળે સીંદુર. ૩ અ નંદનંદન. ૪ અ અર્થ કરું.
૫ ક નિર્મળું.

- મહાકાલેશ્વર શિવ વસે, શક્તિમાન હરસિદ્ધ;
 જે દોષ સેવે એહને, તે પામે નવ નિદ્ધ.
 વર્ણ અઢાર વસે જહાં, રાજ્ય કુળ છત્રીય;
 ૪ નરનારી અતિ શોભતાં, પૂરણ ગુણ બનીશ.
 વેદ્યુત વાડવ વસે, જે પાળે ખટ ઠમં;
 ગોપાદ્યાણુ રક્ષા કરે, ક્ષત્રી તણે એ ધર્મ.
 વૈશ્ય ઠરે વ્યાપાર શુભ, શાસ્ત્ર તણે પરમાણુ;
 ૮ વૈષ્ણવ સેવા વિપ્રની, શૂદ્ર ઠરે નીરવાણુ.
 ઘર ઘર હિસવ અતિ ધણો, પાળે તાલ મૃદંગ;
 પૂજા પુરુષોત્તમ તણી, નિતનિત નાટ્યારંભ.
 વિક્રમેકેરા વંશમાં, લદ્રસેન મહારાજ;
 ૧૨ રાજ્ય ઠરે તે નગરમાં, ઠરતો મોટાં ઠાજ.
 મહા ભક્ત મહારાજનો, કામ તણે અવતાર;
 સત્ય વચન બોલે સદા, કણું સમો દતાર.
 અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિદ્યા તણે, બાણે મર્મ વિવેક;
 ૧૬ મહિપતિ મોટા વશ કર્યા, ધયો છત્રપતિ એક.
 પટરાણી ઘેર પાંચસે, રૂપ તણે ભંડાર;
 વનિતા પેહશ વર્ષની, રંભા રતિ અવતાર.
 જેઠો રાય સેલાં ભરી, લદ્રસેન ભડ ભૂપ;
 ૨૦ ચમર રઢળે ચોપાસથી, અતુલિ તેજ મહારૂપ.

- છત્ર ધયુ' શિર ઠનકનું, ભૂપણ અંગ અપાર;
 સિંહાસન સોહામણું, ખેઠો મહા બુંબર.
 ગાર વજિર અતિ ચતુર છે, તે આઘે સેહે ગાર;
 ૪ એક સુખુદ્ધિ બીજે સુલક્ષણે; ત્રીજે તત્ત્વવિચાર;
 ચોથો ગુણલંકાર છે, રાજ્ય તણે. શિર ભાર
 પંડિત ખેડા પાંચશે, ગુણીજનનો નહીં પાર.
 નાટક ચેટક અતિઘણું, હસ્યકથા રસ હોય;
 ૮ નૃત્ય કરે વારાંગના, તે દેખી મન મોહ્ય.
 ચોપટ ખોલે મનુષ્ય સમ, મેના ને બહુ મોર;
 શખ્દ કરે સોહામણી, રસિયાનાં ચિત્ત ચોર.
 મહીં માગણુ મળીયા બહુ, બંદીજન બ્રહ્મ ગાય;
 ૧૨ રાજકલા છત્રીશસું, ખેઠો માલવરાય.
 ભર જોખન વર્ષ સોળમાં, સુંદર ચતુર સુબાણ;
 આસન ખેઠો અવનવો, જાણે ઉદીચો બાણ.
 અજેત સમા છે જોહની, શાસ્ત્ર સ્મૃતિ ખોલાય;
 ૧૬ પંચપ્રમાણ કરે સદા, (તેમ) ન્યાય અન્યાય તોળાય.
 એક સમે ઇંદ્રાસને, ખેડા સુરપતિ રાય;
 દેવકોક સમા સહુ, આનંદ આચ્છવ થાય.
 નૃત્ય કરે વારાંગના, મદનમંજરી નામ;
 ૨૦ વસુધર દેવને નિર્ણયો, તત્ત્વણુ પ્રગટયો કામ.

- એક એકને નિર્ખિયાં, એકએ હરખ્યાં આપ;
 કોપ ચડ્યો સુરરાયને, તલસણ દીધો શાપ.
 જાઓ પૃથ્વીમાં પડો, દેવસલા નહિ કામ;
 ૪ મનુષ્ય થઈ મરશે જદા, તદા સ્વર્ગમાં કામ.
 દેવ પડ્યો પૃથ્વી વિષે, શિવશર્મા દ્વિજરાજ;
 ઉજ્જયણી નગરી વિષે, વિદ્યા કેરું આજ.
 કરણાટકમાં કામિની, ગુણકા કુલ અવતાર;
 ૮ નૃત્ય ગીત ગુણચાતુરી, જાણે નાટક સાર.
 દેવ તણો અભ્યાસ જે, જાણે તેના ભેદ;
 રાત દિવસ નવરંગમાં, કાણુ નવ પામે ખેદ.
 મહિલાએ એમ વિમાસીયું, મૂર્ખ છે મૃત્યુલોક;
 ૧૨ છતું રાજ્યસલા ઘણી, મન વિચારી રાક.
 પડિત કો પ્રીતે નહીં, ચતુર ન માલે હામ;
 રમેલું પૂરું પ્રજા હું, કરું કારમું કામ.
 સહિયર સાથે સાતસે, સોળ વર્ષ શુભ રૂપ;
 ૧૬ કામકળા મન કદિપયું, છતું બારે ભૂપ.
 જે કો મુજને છતરો, તે જાણું પરદેવ;
 પૂરુષ પ્રીત ઠરી રમું, કરું બહુ વિનિ સેવ.
 કરણાટકથી સંચરી, મન વિચારી મમં;
 ૨૦ વાદ કરું હું પંડિતા, હૃદયમ વડું કે કમં.

- દહીઆળી રથ પર ચઢી, જોયો સોરઠ દેશ;
જીત્યા પંડિત જામના, કામરૂ કર્યો પ્રવેશ.
નૈવધ આવી નાર તે, જોયો દેશ ખંગાલ;
૪ જગજાગને નીરખવા, આવી છે તત્કાલ.
પાટણ નીરખ્યું પ્રેમશું, રમવડુ કેરો રાય;
ખુગસાન મુલતાન થઈ, મારૂ દેશ પટાય.
મેઢપાટી કચ્છ ગઈ, આવી સોરઠ દેશ;
૮ જહાં નાર મુલશણી, જોગન ખાળે વેશ.
કાશિણ જીત્યું દેખનાં, પૂર્વ પશ્ચિમ સાર;
કાશી દેશ કાશ્મીર તે; દેશ નિહાળ્યા આર.
પંડિત સરવે પારખ્યા, મને ન આવી વાત;
૧૨ જાણી ખાણુ વિદ્યાતણી, આવી છે ગુજરાત.
દેખી ગુજર્જર દેશને, મનમાં વિસ્મય થાય;
પંડિતને માને નહીં, પાખંડી પૂજાય.
દ્રવ્યવાળો વિનવા કરે, ગુણીજનને નહીં માન;
૧૬ નાહ બેઠ જાણે નહીં, નહીં જ્ઞાન નેહી વાન.
તે નિર્જિ હર્ષિ સુંદરી, આડી અતુર મુજાણુ;
માત્રવ દેશે મોટો રવિ, ઉજાળેલી મેત્રાણુ.
અતુર નાર અંચળ વસે, જ્યાંહાં સધળી નાર;
૨૦ કનકકળશ શિર પર ધરી, રવેહેતી ક્ષિપ્રા વાર.

- નરનારી જોઈ ચાતુરી, જ્યાં સુંદર વન;
 ૧૫ વધાવંત ગહુ વિપ્ર છે, નીરખી હરખ્યું મન.
 નીરખ્યું નગર સોહામણું, પહોંતી મનની અશ;
 ૪ રાજદારે સંચરી, આણી મન ઉદ્ધાસ.
 પોળે ઉભો પોળીઓ, તેને કહી એમ વાણ;
 હું આવી પરદેશથી, કરો રાયને જાણ.
 પ્રતિહારે જઈ પ્રેમશું, મુજરો કીધો રાય;
 ૮ ગેહ કર જોડી બોલિયો, જહાં બેઠી રાવ સંભાય.
 કોઈ એક આવી કામની, સ્વરૂપ અપરંપાર;
 માગે હુકમ હજુરનો, ઉભી છે રાજદાર.
 રાય સુણી રળીયાતસું, પસટકે કીધી સાન;
 ૧૨ તેડો રાજદરનારમાં, દબને ઝાઝાં માન.
 તત્ક્ષણ રપાછો પોળીયો, આવી ઉભો ત્યાંહે;
 મહિપત તેડે માનસું, જાઓ સંભા છે જ્યાંહે.
 ચાલી ચતુરા અમકતી, મળવા માલવરાય;
 ૧૬ મદભરી મહિલા ધસી, યનયન ધરતી પાય.
 બીડી મુખમાં પાનંની, સજ્યા સોળ શણગાર;
 સાહેબી સંગ સાતસે, રૂપતણો બંડાર.
 ઠમઠમ આલે ઠમકતી, ઝમઝમ વાગે જેર;
 ૨૦ ઝમઝમ વાગે ઘુમરા, કામતાણી સમશેર.

- ચંદ્રવદની મૃગલોચની, સિંહના સરખો લંક;
 કામ ધનુષ શોભે ભદ્રું, બ્રહ્મગ્રીકરો વંક.
 વરલાગી વેળી સજી, જાણે મલિધર નાગ;
 ૪ હંત જાણે હાંડમ કળી, અધુર પરવાલી પ્રાગ.
 સાડી પહેરી શોભતી, ઉર એકાવલ હાર;
 કડકડતો છે કંચુવો, કસણ કસ્યાં છે ચાર.
 નખ શિખ શોભા નિરખતાં કહેતાં ન આવે છેહ;
 ૮ કંઈ પેરે વણું ન કીજીએ, મુખમાં જિહ્વા એક.
 નારી નિરખે નેહચું, ધરતા મન આનંદ;
 દૃષ્ટિ ન ચુકે તે થકી, જેમ ચક્રોર ને ચંદ.
 આસનની ઉંચાઈથી, નિરખે રાયજી રૂપ;
 ૧૨ નારી આવી નીહાળતી, જ્યાં બેઠો છે ભૂપ.
 કર જોડી ઉભી રહી, છોડી મનની લાજ;
 મોહો ફેાડી મુજરો કંચોં, જય જય જય મહારાજ.
 ચતુરાએ ચોદિશ ભાજિયું નિરખી રાજ સભાય;
 ૧૬ સૌનાં મન શીતલ હવાં, ઉલટ અંગ ન માયં.
 નારી શું નરપતિ વહે, કહો કયાં તમારો દેશ;
 કયાંથી આવ્યાં ને કયાં જશે, કયાં કરવો પ્રવેશ.
 કોણ થકી ઉત્પન્ન હવાં, કોણ તમારું નામ;
 ૨૦ કોણ તમારો ઘરધણી, અમ સાથે શું હામ.

- મહિપતિયું નારી વહે, સાંભળ મૂપતિ વાત.
 કરણાટકથી આવિયાં, ગુણુકા અમારી ભત.
 કામકળા મૂજ નામ છે, જનક ને ભણું કામ;
 ૪ જે પૂછ્યું કહે માહેડું, તે પતિ અમારો હોય.
 નરપતિ નિરખ્યા અતિવાસા, છતી સર્વ સમાય;
 પંડિત પણ છોડાવીયાં, પુતલાં બાંધ્યાં પચાસ.
 નગર અનેરાં નિરખતી, આવી લાહારી માસ;
 ૮ પંડિત સંખળા સાંભળ્યા, વસવા તારે વાસ.
 પંડિત હોય તો પાઠવો, વાર ન લાવો લેશ;
 નહિં તો આપો પૂતળું, (તો) ભલું અમારે હેશ.
 બીજું કામ કંઈ એ નહીં, કંઈ વિદ્યાનું વાહ;
 ૧૨ નરપતિ સમા નવખંડની, તેના હિતાડું નાહ.
 નૃપતિ મન ચિંતા થઈ, એ તો મોટું કામ;
 એ આપીશું પુતળું, તો તો ભયે રમામ.
 પંડિત પુરાં પાંચસે, પૂછું તેને આજ;
 ૧૬ કાંઈ છતં આ જીવતીને, રાખે મારી લાજ.
 બીડું બાસક પાનનું, એકા પંડિત જ્યાંય;
 કર સોંપ્યું પરધાનને, ગયો સુખુદિ ત્યાંય.
 પંડિત સૌ પાછા પડે, કાંઈ નવ થાકે કામ;
 ૨૦ શિવશર્મા સતમુખ થયો, કરવા મોટું કામ.

પાન સુખુદ્ધિ કર થકી, લઈ ચડાવ્યા ચારા;
 લખ્યું હશે તે તો થશે, જે કરશે જુગતીશ.
 અતિ ઉમેદથી ઉડીઓ, હરખ્યો હઈલાં મંદ્ય;
 ૪ હું છતું એ નારને, દેખે સર્વ સમય.
 માન પીધું બહુ મહિપને, તાક્ષણ કૂચું તન;
 પ્રિતે પાસે બોલાવિયો, આશુ અર્ધ આમન.
 માન બહુ મહિપને વેદે, છાયાનો જશ રહેલ;
 ૮ જે પુછે એ પ્રેમદા, તેનો ઉત્તર રહેલ.
 વાડવ વિનતાને કહે, મુજ સામું શું જોય;
 પુછી લે જે પૂછવું, જે મન ધરછા હોય.
 છોડી નાખ એ પુતળાં, શીદ વેંદારછ ભાર;
 ૧૨ છતું હું સૌ દેખતાં, ઉતાડું અહંકાર.
 રાખીશ માં કોઈ આરતો, પુછ્યે વિપરીત વાત;
 સંદેહ ભાગું સર્વદા, પ્રસન્ન ચારદા માત.
 પંડિતને કહે પમણી, સાંભળ દિજ એક ધમ;
 ૧૬ પ્રથમે પુછું એટલું, ઉચ્ચમ વડું કે કમ ?
 દિજ હરખ્યો મનમાં હસે, વસે રૂદેમાં બોલ;
 શાસ્ત્ર વચન તે પૂછિયું, હું કરું તેનો તેલ.

શાખાશ પક્ષણી પુછયું લાલું, કોઠથી નવ કહેવાય;
હું કહું તુજને આજ એ, જેથી સંદેહ નાય.
રામાશું ઋષિજી વહે, લાંચુ એ 'સંદેહ':

૪ પૂછ બીજું કંઈ પૂછવું, મન ઇચ્છા હોય જેહ.
વચન સુણી હરખી તહા, નિરખી દ્વિજનું રૂપ;
સરખી બેટ મળી મુજને, પરખી ભારે ભૂપ.

કર ભેટી કહે કામની, સાંભળજે દ્વિજ રાય;
૮ કોને કહીએ ચતુર નર, તેહ બતાવો હાંચ.
પંડિત તે કોને કહું, મૂરખ કોણજ હોય;
મનપતિ તે કોને કહું, કોણ દરિદ્રિ સોય.

કોણ સુખી કોણ દુખિયા, કોણ કાયર કોણ શૂર;
૧૨ કોણ મૂવો કોણ જીવતો, કોણ નિકટ કોણ દૂર.
કોણ વાત અચરત કહે, કોણ રાજા કોણ રંક;
ઉત્તર આપો એટલો તો, વાળો આઠો અંક.

રતબત ધયા સુણતાં સહુ, જેમ ચિત્રામણ લેખ;
૧૬ સક્ષણ એનાં આગળાં, હીસે બુદ્ધ વીસેખ.

વિપ્ર કહે વનિતા સુણો, રૂદે ધરી બહુ ધ્યાન;
તે પૂછયું તે હું કહું, શોસ્વતાયું જે જ્ઞાન.

ખાટો તુરો ખટરસ, નખરસ ચતુર અનેક;
ખીર નીર કરે જૂઝવાં, હંસ ચતુર છે એક.

૪ પય પાણી કરે એકઠાં, મેલે હંસ હંજુર;
હ્રધ હ્રધ પ્રાશન કરે, પાણી મેલે દુર.

ચતુર પુરુષ તો એક છે, તે પૂછ્યા ગહુ લેક;
અનુક્રમે ઉત્તર આપિશું, જે વાણી ખોલે વેક.

૮ નિર્ણય શાસ્ત્ર તણે કરે, જાણે સર્વ વિવેક;
એવા પંડિત અતિ ઘણા, હરિગુણ જાણે એક.

કીર્તિ આપ તણી કરે, ધરે વૃથા શિર બાર;
મરે ખસીના રનેહથી, હરે ન ચિત્ત લગાર.

૧૨ એવા મૂરખ કેટલા, કહેતાં ન આવે પાર;
પરિબ્રહ્મને પૂજે નહીં, તે મૂરખ અવતાર.

હયપતિ ગજપતિ રથપતિ, સિંહાસનપતિ જેહ;
પુત્રદારા પરિવારશું, લક્ષ્મી ને વળી નેહ.

૧૬ એવા ધનવંત અતિ ઘણા, કહેતાં નાવે હેહ;
રામનામ ગાંઠ ગર્થ છે, ખાટો ધનવંત તેહ.

આસનાવાસના જેમાં નહી, આગસ ઊંઘ હોય અંગ;

વિષ્ર જઈ યાચે યાચના, થાય ઘણું રમાનર્થે.

૧એ અધિકાર દરિદ્રનો, એવા અપરંપાર;
ગર્થ ઘણો દાતા નહીં, તે દરિદ્રનો સરદાર.
૨સંપ સહોદરમાં ઘણો, દેહ નિરોગી હોય;
૪ નવ જાતું પરદેશમાં, સુખિયો કહિયે સોય.

સંતોષી સખળો સુખી, એવા સુખી હજાર;
જેને માથે રણ નહીં, સુખિયાનો સરદાર.
સુરખ સુત છે જેહને, વિધવા કન્યા હોય;
૮ ચતુર વસે કુઆમમાં, મોટો દુઃખિયો સોય.

દુઃખી કહું હું કેટલા, સાંભળ શામા વાણ;
બૂખ દુઃખ વકુભારજી, એ દુઃખિયો પરમાણ.
પ્રાણજી જળથી એસરે, ક્ષત્રી રણથી જાય;
૧૨ વૈશ્ય હરે વેપારથી, તે કાયર કહેવાય.

કાયર કહેતાં જોત્રીયે, મોટો કાયર જેહ;
ઘેર અજાગત આવિયો, આહર ન કરે તહ.
શૂરા જે કો રણ મધે, પરકાજે હે પ્રાણ;
૧૬ જોલે રાજસભા વિષે, રજાયા જશ સૂજાણ.

કરે બહાર જે રંકની, ન કરે આપ વખાણ;
થોડું ધન અરચે ઘણો, તે શૂરો પરમાણ.

૧ કે એસ અધિકાર દરિદ્રિયો. ૨ અ સંપત હોયે પરમાં
૩ અ. કનાર છે. ૪ ખ. છતે.

- મુરખ તે પહેલો મૂવો, બીજો જેને રાગ;
 ત્રીજો પરદેશી મૂવો, ચોથો પરવશ ભોગ.
 મૃત્યુક એવાં અતિ ઘણાં, તેમાં નહીં કંઈ ભેદ;
 ૪ મોટું મરણ દરિદ્રનું, વાણી ખોલે વેદ.
 પેકો એંશી કે નેણુ સો, ચિરંજીવ નહીં કોય;
 જેનાં જશ કીર્તિ સદા, તે તો જીવે સોય,
 દશ ઇંદ્ર છે દેહમાં, જેણે શોભે તન;
 ૮ સરવે શોભે વેગળું, સદા રસમરખી મન.
 દૂર દેશ વસે ઘણા, દૂર સમુદ્રનું પૂર;
 જેશું મન માન્યું સદા, તે પાસે નથી દૂર.
 દુનિયા દેખે દુખતી, ડરે ન દિલ લગાર;
 ૧૨ એહ સુવા મરવું નથી, અચરત એહ અપાર.
 એક રાય પૃથ્વીપતિ, બીજો ધનવંત જેહ,
 એવા રાજા અતિ ઘણા, મોટો રાજા એહ.
 રંક પશુ પરવશ પડયું, બીજું બાળ કહેવાય;
 ૧૬ રંઠ શિરોમણિ કન્યકા, જ્યાં આપે ત્યાં જાય.
 વચન સુણી વાડવતણાં, વનિતા કહે ધન્ય ધન્ય;
 જે મેં પૂછ્યું તે તમે કહ્યું, માન્યું માફ મન.

વળી વિપ્ર પૂજ્ય તુને, તારી ખુદ્ધિ પવિત્ર;
સાચું ખોલ સુલક્ષણ, કોણ શત્રુ કોણ મિત્ર.

૪ શું રૂડું છે સર્વથી, ભુંડું શું કહેવાય;
સચું સહોદર કોણ છે, વહલું તે શું થાય.

વાણી તે વિપ્ર વહે વળી, વળી વળી મન આનંદ;
શત્રુ છે તુજ દેહમાં, તેહ યતાવું કંદ.

૮ કોધ લોભ મહા મોહ છે, મદ મત્સર અહંકાર;
તેથી મોટો કામ છે, શત્રુ તણો સરદાર.

અજીત જીતાએ નહીં, નાજે નર્કને ઠામ;
મોટે સૌકો જાણ્યો, મોટો શત્રુ કામ.

૧૨ આપણશું જે નેહ કરે, ઠહે મનડાની વાત;
રાજદારે રથ વિષે, જેહ કરે સંગાત.

મિત્ર કહીએ તેહને, જેની ખુદ્ધિ પવિત્ર;
વિપત્તિ સમે અળગો નહીં, તે છે મોટો મિત્ર.

૧૬ ખાવું પીવું ખર્ચવું, મોટમ પદવી માન;
સૌથી સારું ખર્ચવું, પંચે કર્યું પ્રમાણ.

ભુંડું કરવું કાસડું, ભુંડો વેહેવો ભાર;
સૌથી ભુંડું માગવું, સુમ કેવો દાતાર.

સગો બાપને બેટકો, સગો - કામનીને કંથ;
 સગો સ્વારથ જાણવો, ચતુર વિચારો ચંત.
 વહાલું બાળક પાંચે, વહાલી નારી નેટ;
 ૪ કરી પરીક્ષા પંડિતે, પુરણ વહાલું પેટ.

શાબાશ શાબાશ શ્યામા કહે, ઉત્તર આપો ઝંક;
 સૌથી મોટો કોણ છે, નાનો કોણ વિશેક.

મોટો શ્રોમંત સૃષ્ટિમાં, મોટો ધનવંત રાય;
 ૮ મોટો દાતા સર્વથી, કીર્તિ ન ચિત્તમાં રહાય.
 નાનો નિરધન નિર્ગુણી, નાનો દુઃખ સમેત;
 સૌથી નાનો નાતે તજ્યો, સાંભળજે ધરિ હેત.

કામકળા કલોલશું, કહે સુણ પ્રાક્ષણ મર્મ;
 ૧૨ વાત કરે વિસ્તારશું, જે ઉદમ વડું કે કર્મ ?
 વચન કહેજે વિચારથી, હું નહીં રાખું લાજ;
 નહિ રાખું શર્મ સભા વિષે, લાજથી વાણસે કાજ.

શિવશર્મા કહે સુંદરી, સાંભળ ચતુર સુબાણ;
 ૧૬ વડું કર્મ ઉદમ થકી, બોલો વેદ પુરાણ.
 કર્મ તણી ગત અવનવી, નીરધનિયાં ધન હોય;
 કર્મ કરે જે કામિની, ન કરે ખીજે કોય.

મૂર્ખને કર્મ કવિ કરે, રંકને બેસાડે રાજ;
કર્મ કર્મ ને કર્મ એ, ઉદ્યમ તે કુણ કાજ.

કોપ કરી કહે કામિની, ઉદ્યમ મોટો ધ્યાય;
૪ હું વખાણું તેહને, સાંભળો પંડિત રાય.
ઉદ્યમ કરતાં નિરખીયાં, સૌ કો રંક ને રાય;
કોણ રથાં એણું ઠહી, જે કર્મ કરે તે થાય.
જે જાણો તો કહો મુને, ન કરો મનમાં બેઠ;
૮ સભા સહુ કો દેખતાં, ભાણું તમારો લેઠ.
ઉદ્યમ ઉદ્યમ એજ છે, અઠકો સૌથી આપ;
કર્મ બિચારું બાપડું, ઉદ્યમ પૂર પ્રવાપ.

ઉદ્યમવાદીનો સિદ્ધાંત.

(આપાઈ.)

કામકળા કહે સાંભળ પ્રજા, ઉદ્યમથી અઠકું નહીં કર્મ;
સઘળા લોક ઉદ્યમવશ હોય, કર્મ સાડેએ નહીં કાય.
મથુરાપુર નગરનું નામ, સુરમેન રાજાનું કામ
તેમાં ત્રિપ્ત વસે જે જાત, કાલ્યણી રૂડા સાક્ષાત.
બુદ્ધિ ત્રિવેક ને ત્રિધાવત, સાધુ શિરોમણિ રૂડા સંત;
૧૬ એક નારાયણ બીજો નરહરિઃ પતિવ્રતા બેને સુંદરી.

નારાયણ કહે મોટું કર્મ, નરહરિ લે ઉદ્ધમનો મર્મ;
 વાદ કરે જે બાંધવ ઘણો, સંદેહ બાંધે નહીં તે તણો.
 વાદ કરતાં બેહુએ ગયા, રાજસભામાંડે પરવર્થા;
 રૂઠો પ્રતાપ રાજા તાંહરો, ચુમવો ન્યાય માંહરો.
 સભા મધ્યે પંડિત જોડલા, હંઠીને નમીયા તેડલા;
 રાજાએ દીધાં બહુ માન, બાંધી વિપ્ર તણાં સંતાન.
 રાજા કહે સીધ્યાં મુજ કાજ, માનુંભાવ પંધામાં આજ;
 અમ સંરખું કોઈ કારજ કહો, સુખેથી સભામાં રહો.
 વિપ્ર કહે રાજા સુણ મર્મ, મોટો ઉદ્ધમ કે મોટું કર્મ;
 એટલો ન્યાય ચુકાવ તું આજ, નહીં તો દેહ કરીશું ત્યાજ.
 અસત્યવાદી ધારો આપ, બેસશે પ્રહારત્યાનું પાપ;
 રાય સુણીને છાનો રહ્યો, પ્રત્યુત્તર તેમને નવ કહ્યો.
 પંડિત પૂછ્યા રાયે બણા, સંદે નવ બાબ્યા તેહ તણા;
 ના કહેતાં પ્રાણજી દે શ્રાપ, જુહું કહેતાં લાગે પાપ.
 રાત દીવસ વિચારજ કરે, કોથી અરથ એકે નવ સંદે;
 વડો વજીર-વનમાળી નામ, રહ્યા કહી ઉઠયો એણે કામ.
 પંડિતને કરવાને સંચ, રાજાશું પરચિયો પરપંચ;
 સુનું મંદિર એક વિશલ, એન્ડા આઠ હયું એમાલ.
 અગોચર મેદી સુખડી, જે બાંધે બાંધે બૂખડી;
 ૨૦ કોરી ગાગર ઉઠકંપી હતી, અગોચર મેદી અબુછતી.

પછી વિમ્બના તેડયા. તન, બાંધાવ્યાં તેમનાં લોચન;
નિર્ભય થઈ બાંધ્યા ચોપાસ, નહીં આંખે દેખ્યાની આશ.
કરી મોહાર બાંધ્યા બે બાંધુ, ઉઘમ કર્મ વિદ્યાના સિંધુ;
સુના મન્દિરમાં મેઝ્યા બેય, શિવશર્માને ગુણકા કહેય.

સંપુટ કીધાં તેનાં બાર, જાળયે કોણ પામે છે અહાર;
જાળયે કોને રહે છે ધીર, જાળયે કોણ પીએ છે નીર.
એક દિવસ તે સ્થાનક રહ્યા, કુધા તૃપાથી દુખિયા થયા;
કર્મવંત તો પેઠી રહ્યો, ઉઘમી ઉઘમ અર્થે ગયો.

કર્મી કહે કોણ ઉઘમ કરે, આમાં જે જાળ્યે તે મરે;
ઉઘમી કહે ઘેલો તું આજ, ઉઘમથી સંરંશે સૌ કાજ.
માંડી તેણે ખણુખોલણુ ધણી, બેસી રહ્યો ત્યાં કર્મનો ધણી;
બીત બંધાર મેડી ને મેડેલ, ઉઘમ આગળ સંમળું સેડેલ.

લીધો પાર તે મંદિર તણો, જેને નેહ ઉઘમશું ધણો;
તેને ત્રુક્યા શ્રીમંગલાન, આર્યા હથ મેવા પકવાન.
કોરી ગાગર શીતલ જળ જેહ, આવી હાથ ઉઘમીને તેહ;
ગાઠે બાંધી આવ્યો ત્યાં, કુધવંત બેઠો છે જ્યાં.

ચોતે ભક્ષ ઠયું તે ધણું, તૃપ્ત થયું ઉદર તે તણું;
વળતી મનમાં આવી દયા, પ્રસન્ન બાંધવ ઉપર થયા.
હસી હાથમાં આર્યો અહાર, કર્મિએ આરોગ્યો તેણે ઠાર;
સુરજ ઉગ્યો ને વીતી માત, કાઢ્યા બહાર થયે પરભાત.

છોડ્યાં નેત્ર ને પૂછી વાત, તમે સાચું જોલો સાક્ષાત્;
રાત દિવસનું કહોને દુઃખ, કેમ વેઠાણી ભુંડી ભૂખ.

(દોહરા.)

વિપ્ર કહે સુચુ નરપતિ, સાચું કહું તમ સાથ;
૪ દુઃખ ન આવે હુકડું, ઉઘમ મારે હાથ.

ઉઘમ કર્યો મેં અતિ ઘણો, ત્રુઠ્યા શ્રી ભગવાન.
ધુધા તણું દુઃખ ટાળિયું, ભક્ષ કર્યાં પઠવાન.
પરમારથ પ્રીતે કરું, નારાયણનું નેહ;
૮ સોંચું હાથ તે વિપ્રને, સંતોષાણો એહ.

પેટં ભર્યું પેલો કમિંએ, આખર જોડ્યા હાથ;
ઉઘમ અદકો એ થકી, કર્મતણો શો સાથ.
કામકળા કહે વિપ્રને, મન વિચારી જાય;
૧૨ ઉઘમથી જે નીપજે, કરે ન ખીજે કાચ.

શિવશર્મા કહે સાંભળો, કર્મતણી કહું ગત.
ઉઘમ કર્યો તો ઉંદરે, કહું તેની ઉતપત.
કામકળા કહે કહો મુને, કર્મ તણો વિસ્તાર;
૧૬ સલા રહી તે સાંભળી, હું પામું તેનો પાર.

કર્મવાદીનો સિદ્ધાંત.

(આપાદ.)

- શિવશર્મા કહે સુણ સુંદરી, વાત કહું તુજને વિસ્તરી;
 'દક્ષિણ દેશ જોડીયાળું' ગામ, વિષવાદી રહેવાનો ઠામ.
 બાળગર વાદી કહેવાય, મંત્ર જંત્ર તણો એ રાય;
 ૪ સર્પ સાહીને ઘરમાં ધરે, જડી ખુટીનાં કારજ કરે.
 અઘોર વનમાં વાદી ગયો, પહાડ પર્વત ઉપર જઈ રહ્યો;
 મુરલીનો ત્યાં કાંધો નાદ, આંચો સર્પ સુણવા તે સાદ.
 વાદીયે તેને તલ્લણુ થયો, પોતાને મંદિર જઈ રહ્યો;
 ૮ આંચો વાંસનો કરંડ આપ, તેમાં ઘાલ્યો મણિધર સાપ.
 નવ મેઘ્યું ભોજન કે નીર, પાચ્યો દુઃખ તે સર્પ શરીર;
 ઉદમ સર્પ તે શાનો કરે, કર્મ અનુસારે તે પરવરે.
 વિશ્વાસ રાખે કર્મજ તણો, મળશે ભક્ષ સુજને બહુ ઘણો;
 ૧૨ કર્મ જોરે લોકો હુટશે, કર્મ બંધનથી છુટશે.
 તો તેના ઘરમાં ઉંદર મળ્યા, વિશ્વાસ રાખે તે ઉદમ તણ્યા;
 કર્મ તે તો તૃણુતત ગણે, ઉદમ સાવથી બારે લણે.
 ઉંદર એક હતો તે ત્યાંડે, રહેતો વાદીના ઘરમાંડે;
 ૧૬ રશિર મોટો ચેટો ચાંકડો, મૂછ મોટી છાંટો છાકડો.

૧ ૫૫ દક્ષિણ દિશા જોડીયાળું ગામ ૨ અગિર મોટું મોટા મોટા
 મોટી મૂછ હોય વાંચો.

- કાચે કાપડ કાઠી ઘણી, નવ આવે બીહીક કોઈ તણી;
 ઉઘમ પર જેને છે મન, નાંખે ઉઘાડી હાંક્યાં અજ.
 ધી ગોળ ને વળી ગોરસ ખાય, એ છે ઉઘમ કુરો રાય;
 ૪ એક દિન મન ઠયો વિચાર, હાલું આજ અદકેરો આહાર.
 હાલુ દુણી કોણુજ ખાય, અદકો ઉઘમ કરવા ભાય;
 એમ ધારી ચાલ્યો પરચંડ, જ્યાં હાંકી મેલ્યો તો કરંડ.
 ફેળી કરંડ રણીઆતજ યાય, ઊલટી આઘેરો ભાય;
 ૮ એમાં દીસે છે સુખડી, કાઠી ખાજી ભાંગે સુખડી,
 એમ કરી હાગ્યો કાપના, વહાલાંને વહેંચી આપવા
 પાડી છિદ્ર ને પેઠો માંદો, કર્મી સર્પ ખેઠો છે જ્યાંદો.
 વહન વિકારયું તેહજ તણું, પેઠો ઉંદર લેવા ઘણું;
 ૧૨ ગળ્યો મૂષક ને ભાંગી મૂખ, કર્મ તેનાં રાળ્યાં દુઃખ.
 પાંખ્યો સુખ શરીરે સાર, પાંડયું છિદ્ર તે ચાળ્યો બહાર;
 પાગ્યે સુખ તે કુંદર ગળ્યો, જઈ સજ્જન સૌ કોને મળ્યો.
 ઉઘમી ઉઘમ એળે ગયો, કર્મ વંત તે આગળ થયો;
 ૧૬ કર્મ કરે તે ન કરે કોય, કામકળા વિચારી ભય.
 ઉઘમી હંકારે છે વહણ, કર્મ ખુડે કે ખુરે પ્રાણ.
 વહેંચમી વાવી ખેતર પડે, સુકે કે ઉમેલો પડે.
 ઉઘમી ગાડીને બારે બારે, વાટે લુટે કે બાળદજ મરે;
 ૨૦ કરે હજારો ઉઘમ મોટ, ભાંગે રગરાસ કાં આવે ખોટ.

ઉઘમ શુ કરશે એ મર્મ, છતે સર્વ થકી એ કર્મ;
 પંડિત બોલે એમ બોલ્યો અતીશ, ચઢી રામાને સળગી રીશ.
 ગરે પંડિત તું મૂખંજ હોય, ઉઘમથી મોટું નહીં કોય;
 ૪ 'કર્મ' તણું કેટલુંક જોર, ઉઘમ શાહા ને કર્મજ ચોર.
 ઉઘમ રાય ને કર્મજ રંક, હારે કર્મ તે ગાડે અંક;
 તે તો એક દેખાડું શાખ, દેખાડું હોયે અભિલાષ.
 પ્રમાણ બીજા પંડિત કરે, ઉઘમ આગળ કર્મ પાણી ભરે;
 ૮ ઉઘમ સમજે છે સમર્થ, બદ્ધા વિષ્ણુ જાણે અર્થ.

(દોહરા)

પંડિતને ઠહે પદ્મણી, મનમાં થઇ લયલીન;
 વાત કહું ઉઘમ તણી, જેમ બગલે ખાધાં મીન.
 વિષ્ણુ તો હે હોંકારડો, સાંભળે સર્વ સભાય;
 ૧૨ કામકળા મુખ ઉચ્ચરે, ઉઘમનો મહિમાય.

ઉઘમવાદીનો બીજો સિદ્ધાંત.

(આપાધ)

કામકળા ઠહે જોડી હાથ, એક કહું ઉઘમની વાત,
 હીમાચળ પાસે એક વન તે જોતાં હરખાયે-મન.
 આંખા જાંબુ ને પીપળા, વડ - વિવેકી દીસે વડા,
 ૧૬ ઠોયલ મોર ટહુકા કરે, તે સાંભળતાં હર્ષડું કરે.

એક સરિતા ફેરે તીર, મોટો વડ છે ઘોર ગંભીર;
વડ ઉંચો છે જોજન એક, શાખા તેની છે વિશેક.

૪ તે ઉપર બગલાનો ઠામ, મોટો બગ, એક ધર્મી નામ;
વૃદ્ધ થયો ને થાક્યો દેહ, લક્ષ જોજન મળે નહીં તેહ.

ખીજા બગ સૌ ચરવા જાય, પેટો ખેઠા તે નવ ઢીકાય;
જાંબાળે પોતાનું કર્મ, ઉઘમનો નવ રાખે મર્મ.

૮ સ્ત્રી પુત્ર તો રીસજ કરે, લાવી કઠો ને પેટજ ભરે;
નારી કહે કાંઈ ઉઘમ કરે, કર્મ તણો તો નહીં આશરે.

વૃદ્ધ બગ કહે વિનતાને વાણ, મુરખ સહુ તમો છો અજાણ;
જે લખ્યું હોય કર્મ જ માંય, કોટિ ઉપાયે પુરું ન થાય.

સ્ત્રીને રીસ ચઢી છે ઘણી, કર્મ સારું ખેત્રી રહે ધણી.

૧૨ ખાવા પીવા ન આપ્યો આહાર, કર્મી દુઃખ પામ્યો તે ઠાર.

કર્મ ઉપર રાખ્યું છે મન, પાંચ દિવસ ન પામ્યો અંન,
પેટ અંગ સહુ ગળી ગયું ઉઘમ ઉપર મનડું થયું.

બગડો કહે સ્ત્રી સાંભળ વાત, તું કહે તે કરું સાક્ષાત;

૧૬ કર્મ ઉપર આપ્યો છે કાપ, તુજ વચન કરું નહીં લોપ.

સ્ત્રી કહે સત્ય કહું મહારાજ, ઉઘમ કરે તે પામે રાજ;
કર્મી ઉઘમ કરવા ગયો, મહા સરોવર પર જઈ રહ્યો.

નિર્બળ છે તેનું શરીર, જઈ ખેઠો સરોવર તીર,

૨૦ રંક સરખો થઈ ખેત્રી રહ્યો, એમ કરતાં દિવસ એક ગયો.

- સરોવરમાં છે મચ્છ અપાર, મનમાં પોતે કર્યો વિચાર;
 ૧ જગતો તો મહા જ્ઞાની છે, જાતિ સ્વભાવ મૂકે નહિ તે.
 પાપનો ધાય છે પશ્ચાતાપ, માટે મૂક્યો અધર્મ આપ;
 ૪ મોટા મચ્છ હતા જોટલા, આવ્યા બગ પાસે તેટલા.
 કરી પ્રણામ ને ઉભા રહે, કુશલ છે એમ મુખથી કહે;
 ખર્મી જગતે કુણાવ્યું શીશ, પૂછે મચ્છને તેને દીશ.
 મચ્છ કહે મામા બગ સુણો, મનની વાત અમ આગળ જણો;
 ૮ બગ કહે સુણો મચ્છ સહુ, તમારું દુઃખ હેડે છે બહુ.
 મુજને દુઃખ છે તમારું ઘણું, હાજે છે હેડું અમતણું.
 પૂછે મચ્છ શી છે એ વાત, તે વિસ્તારીને કહો ખ્યાત.
 આજ હું ધમ લોકમાં ગયો, સાંભળી વાત મહા દુઃખયો થયો;
 ૧૨ બાર વરસ નહીં આવે મેહ, દુઃખ પામશે તમારી દેહ.
 શીતળ સરોવર સૂકાઈ જશે, શી ગત લાણેજાની થશે;
 સુકાશે સરોવરનું જનીર, સર્વે મરશે આણે રતીર.
 કુડું વચન એમ બગ લે કહ્યું, મચ્છ બિચારે સાચું દહ્યું;

૧ બ મચ્છ

૨ બ લોકમાં મન નથી પાલતો, નથી મછ તે એ જાણતો;

એ તો કે પરમ જ્ઞાની હોય, જાતિ સ્વભાવ તને બંધી દોય.

૩ બ વાર ૪ બ દાર.

- કહે મચ્છ અમને સુખ થાય, મામા એવો કરા ઉપાય;
 તમે સમર્થ છો પંખીના ઘણી, અમ પગ વિનાનાને ચિંતા ઘણી.
 બગડો બોલ્યો ફાલુ એક રહી, મનમાં ઠપટ ને રાંઠડો થઈ;
 ૪ આવો અમો વસું છું જ્યાં, અખુટ સરોવર છે એક ત્યાં.
 અખુટ સરોવર કેરું નીર, સુખે રહો સહુ તેને તીર;
 મચ્છ મનમાં વિચારજ કરે, ત્યાં ભવાની મનસા ધરે.
 પંથ વેગળો કેમ જવય, ચરણ વિના અમે કેમ ચલાય;
 ૮ કહે બગ બેસો ખાધે ચઢી, પહોંચાડું સરોવર આ ધરી.
 બે ચારેક તે ઉપર ચઢે, અંદકા ધરડે નહીં ઉપડે;
 મચ્છ લઈને ચેરજ ભય, સર્વનાં મન રળિયાતજ થાય.
 બગ છુએ નારી છોકરાં, સર્વે પરિવાર છુએ ઉછર્યાં;
 ૧૨ ડાહ્યો એક આપે ઉચ્ચરે, મન ગમે તે પોતાને કરે.
 એની સાથે જે કાંઈ ભય, તેને બગડો નિશ્ચે ખાય;
 એ ઉદમ કરવા આવિયો, ફંદ કરી એ તો ફાંચિયો.
 એ કરે છે એની રીત, મચ્છને એને ક્યાંની પ્રીત;
 ૧૬ મચ્છ નવ સમજ્યા ધીન મર્મ, ભણે નહીં બગડાનું કર્મ.
 લખું હશે જે કર્મજ માય, એમ કહી બગ સાથે ભય;
 નિત્ય ચારો લઈને ભય, અધો જઈને તેને ખાય.
 વળી ખીજે દિન આવે ફરી, ચાર મચ્છ લઈ ભયે હરી;
 ૨૦ ધર જઈને કહે સાચો મર્મ, મારો ઉદમ ને વમાડું કર્મ.

બીજે દિવસે આવી રહે, કિલ વાડ કુશળ છે કહે;
 કહે સંદેશો કહાવ્યો છે મચ્છે, અમો અહીંયાં રહું છું સુખે;
 કર્મ વંતાં મચ્છ આગળથી જાય, જો જો ઉઘમનો મહિમાય;
 ૪ બગલે જઘને સીને કહ્યું, ઉઘમ કરવાં દુઃખડું ગયું.
 કર્મ સાડું બેસી રહ્યો નેટ, ત્યારે નહોતું ભરાતું પેટ;
 થોડે થોડે સૌ આવશે, એક વર્ષ સુધી ચાલશે.
 કામકળા કહે સાંભળ ઋષિ, કર્મ મચ્છ થયા ત્યાં દુઃખી;
 ૮ ધર્મી બગલાનો એ મર્મ, ઉઘમ આગળ હાયું કર્મ.
 સૌ સભા સાંભળી રહી, રાજાને મન ચિંતા થઈ;
 રખે નારી છતીને જાય, ઉઘમનો વાંચી મહિમાય.
 શિવશર્મા કહે સાંભળો રાજ, રખે ચિંતા કરતા આજ;
 ૧૨ કર્મ માળીએ બેસીને જાય, ઉઘમ તે દેખીને દેય.
 અમૃત રૂડાં કર્મી ખાય, ઉઘમી દેશ વિદેશે જાય
 એ વાત તો શાસ્ત્ર તણી, કહું કથા એ ઉઘમજ તણી.

કર્મવાદીનો બીજો સિદ્ધાંત.

(દોહરા)

વચન સુણી વનિતા તણું, બોલ્યો વિપ્ર વચન;
 ૧૬ વાત કહું છું કર્મની, જેમ માને તારું મન.
 સૌથી મોટું કર્મ છે, સાચું કહું આ દિશ;
 નિરભાગી એક બરતિયો, ભાગ્ય જેનું શિશ.

કામકળા સુણ કામિની, સંદેહ તારો નય;
ઉદમ કરવા સંચરે, કર્મહીણો દુઃખાય.

(ચોપાઈ)

- શુભ વાણી વિપ્રે ઉચરી, શુણ્ણે તું સદુણી સુંદરી;
૪ મહિથલપુર એક નથ અનુપ, પદ્મસેન તેનો છે ભૂપ.
છત્રીઅ લક્ષણુ ને શુણ્ણવંત, સાધુ શિરોમણિ રૂઢો સંત;
પદ્મકેતુ તેનો પરધાન, તે પર મહિપતનું બહુ માન.
તે રાખને ન કંઈ બાળ, મસ્તક વંઝા ફેરી ગાળ;
૮ નારી તેને કનકાવતી, રાત દિવસ ઝુરે છે સતી.
જીને દુઃખે મેલ્યું રાજ, આદ્યો રાય પુત્ર માગવા કાજ;
પદ્મકેતુને આપ્યું પાટ, ગયો રાય ગંગાને ઘાટ.
અઘોર વનમાં જઈ ક્યો ધણું, રાખ્યું મન દઢ પોતાતણું;
૧૨ નિર્ભય થઈ ગયો તે સંગ, હીકું ચિંતામણિ શિવનું લિંગ.
મદક્ષિણા દઈ લાગ્યો પાય, રંક ઉપર કરો કરુણાય;
સિદ્ધનાથનું દર્શન થયું, પાતક પાંચ જન્મનું ગયું.
આસનવાળી માંડ્યું ક્યાન, સિદ્ધનાથ આપો સંતાન;
૧૬ અભયકર આપો તમો ઇશ, જગતપિતા છો શ્રીજગદીશ.
હનાળે અગ્નિમાં રહે, રવરસા ઘનધારા શિર ચહે;
શીતકાળ મહાજળશું નેહ, અનેક કષ્ટ કરે છે દેહ.

વપ કરવા બાંજા દિન ગયા, ત્યારે પરિબ્રહ્મ પ્રસન્ન થયા;
માગ માગ રે રાજા તુંય, જે માગે તે આપું હુંય.

(જોકરા)

સાર કરી સિદ્ધનાથજી, આગે એ ભરવાન;
૪ શરણ આગ્યે શર્મ તુજને માગું મુખ સંતાન.
ઇશ કહે સૂણ મહિપતિ, આંખે ફળ તું જાય;
તેમાંથી ફળ એક લે, પુત્રજ તેનો હોય.
પટરાણીને આપજે, સરવે ધાશે સૂત્ર;
૬ દેવાંશી હશ માસમાં, પ્રગટશે તારે પુત્ર.
ઇશ અલોપ તત્ત્વેવ થયા, રાજા ચડીયો આક;
આંખે ફળ દીઠાં ધણાં, રીઝે લાગી રાડ.
જેટલાં ફળ છે વૃક્ષને, તેટલા પુત્રજ હોય;
૧૨ ગાઠે બાંધ્યાં અતિ ધણાં, મર્મ ન જાણે કેય.
શત એ શત ને ચાર શત, લીધાં ધણાં વિશેક;
નીચે ઉતરી નિરખ્યું, ઘણું એળામાં એક.
અમરત પામ્યો અતિ ધણું, ચઢીયો બીજી બાર;
૧૬ લીધાં ધમણાં તે થકી, સમજ્યો નહીં ગમાર.
હરખ માંહે નિર્ખિ જીએ, ફળ થયાં અલોપ;
દીઠા લોભી અતિ ધણો, ચઢ્યો ઇશને કોપ.
લોભી જાણે લોભમાં, જાણે પરકું વડાણ;
લોભી જાણે લોભમાં, જાણે પરકું વડાણ.

(શોખાધ)

પ્રગટ થઈ શિવ જોડ્યા વાણુ, રાજ છે તું ચતુર મુખણુ
એક પુત્ર મેં આપ્યો તુને, લોભ કરી હવેજે મને.

(રોકર)

જે તું લાલચમાં પડ્યો, તે ન હોય તારે તન;
૪ જા પાછો મંદિર ફરી, ફેરવે જો ના કન.
લોભે પ્રીત મળી મટે, લોભે નહીં બહેવાર;
લોભે લાજ રહે નહીં, લોભીને નહિં કાર.
આ અવનીમાં અવતરે, જે કોઈ નરને નાર;
૮ લક્ષણ મોડું લોભનું, તે છત્યો સંસાર.

(શોખાધ)

રાજ કહે હું તારો રાંક, શિક્ષા કર પ્રભુ મારો વાંક;
લોભી પણ હું છઉં વાહરો, અપરાધ ક્ષમા કરો માહરો.
શિવ કહે માફં વચન ન જાય, ત્રણ લોકનો લોપજ થાય.
૧૨ આપું તુજને બેટી એક ભૂપ, અતુલ તેજ ને અતિથે રૂપ.
એવું કહીને ચાલ્યો તેહ, સફળ થયો મુજ મનુષ્ય દેહ;
માગી શિખ મહિપતિ સંચર્યો, એક રૂળ લઈ પુર ધર કર્યો.
વધામણીયા નગરમાં જાય, પ્રજા સૌ રાજયાતજ થાય;
૧૬ રાણી રાંચનો રાજિયો શોક, મળવા આવ્યાં મહાજન લોક.

ગાવી મંદિર આસન ઉરે, રાજરીત રાજા ઉચરે;
 શુભ પૂર્ણિમાનો આવ્યો દિન, મહિપતિયે વિચાર્યું મન.
 પધાર્યો રાણીને ઘેર, ફળ આરોગ્યું રૂડી પેર;
 ૪ અતિ આનંદે દહાડો જાય, અતિ ઉલટ અંગ ન માય.

(ચોરસ.)

માસ દશ પૂરણ થયા, રાણી રાય મન હેત,
 પુત્રી પ્રગટી પમિની, ત્રિલોકમાં નહિ તેજ.
 પ્રજાણ ભાટ જયક બહુ, આપ્યાં અલ્પકાં દાન;
 ૮ દળ્યું મેહણું વાંઝવું, માનુની પામી માન.

(ચોપાદ.)

દિનદિન કન્યા મોટી થાય, રમત રમે મનની ઇચ્છાય;
 સાહેલી રમવા સેત્યાર, લક્ષણ પુરણ વીશ ને ખાર.
 જાત વરસ વેગે વહી જાય, રાજાને મન ચિંતા થાય,
 ૧૨ કન્યા જોગ કોઈ વર લાવિયે, પ્રીતે પુત્રીને પરણાવીયે.

(ચોરસ.)

કન્યા કહે સુણો તાતણ, અમો કંરશું શિવ પૂજન,
 મન ગમતો વર શિવણ, આપશે રૂડું રતન.
 અવર જીએ વડું નહીં, ૧મારે તેનો આપ;
 ૧૬ હુકમ થશે શુભપાણીનો, શાંત પમાડું શોક.

વાત એવી મનથી કરી, તાતની આજ્ઞા લીધ,
 જે સેવે શુભપાણીને, તે પામે નવનિદ્ર.
 દેશપતિ ને છત્રપતિ, અનમી જેને આપ,
 ૪ તે સૌ સાચું માનજો, શિવ પૂજન પ્રતાપ.

(ઓપાઠ.)

કનક કચોલાં ચંદન ભાર, વાળે વાળાં અપરંપાર;
 ઢાલ દહામાં વાળે સાર, મનડામાં આનંદ અપાર.
 પૂર મધ્યે ઢંઢેરો ફરે, સામો પુરૂષ કો નવ સંચરે;
 ૮ શિવપારે એમ શોભા થાય, કુંવરી પૂજા કરવા જાય.
 દેવદત્ત પ્રાદ્યુષ એક ગુણી, સેવા કરે નિત્ય શંભુતાણી;
 દુર્ગાળ ગાઠે નહીં કંઈ ધન, પરપ્રયા ઉપર એનું મન.
 રાત દિવસ કબે છે કાય, શિવ પાસે માગે કન્યાય;
 ૧૨ ભે.ળો પ્રાદ્યુષ વિદ્યા લણે, કુડ કપટ મનમાં નવ ધરે.
 કુંવરી વર માગે શિવ પાસ, વિપ્ર જાયે કન્યાની આશ;
 ૧૩ ત્રણ કાળ શિવ પૂજે તેહ, નારાયણ ઉપર બહુ નેહ.
 તેને મિત્ર એક મળતીયો, નામ નીરલે જાતે વરતીયો;
 ૧૬ કરે મંત્ર જંત્રનાં કામ, જાહુગર જાણે સહુ ગામ.
 સાથે સઘળે રમતા ફરે, સુખદુઃખની તે વાતો કરે;
 બેઠ જણ બેઠા ચૌટા માંય, કુંવરી પૂજન કરવા જાય.
 વિપ્ર ઈમ અનુસારે રહે, વરતીયો ઉદમ લણે લહે.

(શિક્ષણ.)

વરતિયે મન વિચારીયું, ઉદમ કરું ઉપાય;
કપટ કરીને ક્ષીણ્યે, રૂડી રાજકન્યાય.

વિમ્બને કહે વરતિયો, ચિત્ત ધરી સાંભળ કર્યું;
૪ હું કહું તે ઉદમ કરે, તો રાજની કન્યા પર્ણ.

ખતવાટે ખોટું કર્યું, મનમાં રાખ્યું ભેર;
પ્રાણજીવે આગળ કરી, કન્યા લાવું ચેર.

ઉદમ કરીએ સર્વમાં, નાખી ભેદ્યે ચાટ;

૮ જો મરશે તો પ્રાણજીવો, મારે ચાની ખોટ.

(ચોપાઈ)

દ્વિગવરને પૂછે ખતવાટ, તબલુ વારો ઉચાટ;

શિવ પૂજા સુવેળહુ કામ, તેથી કાંઈ સંધું નહીં કામ.

સાચું ખોલે પાળે ધર્મ, નિત્ય ઊઠી વખાણે કર્મ;

૧૨ ઘરમાં બેઠાં કાંઈ નહીં મળે, ઉદમ કીધા વિના નહીં ફળે.

હું કહું તે તમે ઉદમ કરો, રાજકુંવરીને નિશ્ચે વરો;

પૂજા કરે છે કુંવરી જહાં, અણુજતા પેસો જઈ તહાં.

પૂજન કરી પગે લાગશે, શિવ પાસે સ્વામી માગશે;

૧૬ કહે ધંધર આપો ભરથાર, ત્યારે તું દેજે હું કાર;

વિવેક વચન કહેજો બે વણ, તે સાંભળશે કુંવરી કર્યું.

(શિક્ષણ.)

કહે જો રથામા સાંભળે, હરખ ધરીને જાય;

અતીથ લક્ષ્ય આમળો, તું ને આપું વર સોય.

ઉગમણી દિશાએ દેહડું; સુંદર સરોવર પાળું;
 માનુની જાળે મલપતાં, ખરે ખગોરે કાલ.
 તુજ સરખો તુજ જેવડો, ઉત્તમ કુળ મહારૂપ;
 ખેસારું જુ ખારણે, વરજે ભારે ભૂપ.
 શ્યામા સાચું માનશે, તત્ક્ષણ પાછી જાય;
 ખીજે દિવસે આપણે, રહીશું દહેરામાંય.
 વરમાળા આરોપશે, જાણી ભારે ભર્મ;
 એ ઉદમ તુંજને કૃણે, શું કરે બિચારું કર્મ.
 વચન કહ્યું જે વરતિયે, વાડવે ધરીયું કાન;
 જ્યાં કપટ ત્યાં અપટ છે, એ વાત તું નિશ્ચે જાણ.
 દેવ કહે સુષુ દુરમતિ, નથી કર્મમાં અંક;
 અવગળી ગત ઘાલું કયહાં, એ રાજા હું રંક.
 કર્મે લખ્યું જે આપણે, તે લોગવું સત્ય;
 ઉદમ રવામિ નહી કડું મારી નહી એ મત્ય.
 નિરંજને જે નિરમીયું, મારે તો તે યાય;
 ઉદમ કરીએ અતિ ઘણો, તે સૌ એણે જાય.
 રાય રંક ઉદમ કરે, કર્મ તણો બહુ ફેર;
 ઉદમ નવ સાંધી મરે, પણ કર્મજ તોડે તેર.
 મેલ વાત મૂરખ મન તણી, કાં કરે ઘેલા ફંદ;
 અવળો ઉદમ જે કરે, તે પામે બહુ કંડ.

૧ ખ આશ. ૨ ક નિરંજનને જે નર ગમ્યો, મારે તેનો યાય.

- નીરભે થઈને સુખથી, જાજે તેણે પંથ;
 બત્રીશ લક્ષણ આગળો, તુજને મળશે કંથ.
- ૪ જે દેહેરે આવી ચડે, પતિ તમારો હોય.
 જાત ભાત પૂછીશમાં, ન જોઈશ કુળ કે રૂપ;
 મધ્યાહ્ને મળશે તું, તેહ પુરૂષ તુજ ભૂપ.
 દેખે તેને તું વરે, જોદ કરે નહીં કોય;
 ૮ એવું વાયક સાંભળ્યું, સાંભળીને મન મોય.
 મનમાં હરબી માનુની, સિધ્યાં સઘળાં કાજ;
 ફળ પામી પૂજતહું, ત્રઠયા શિવ મહારાજ.
 હરખ ભરી પાછી ફરી આનંદ અદકું હેત;
 ૧૨ મંદિર આવી માનુની, અચરત તાતને ઠહેત.
 વાત કહી જે નીપની, માન્યું સત્યાધાર;
 માવતાત મન માનિયું, હર્ષ હવે અપાર.
 પુરમાં પડો વજડાવિયો, વરત્યો જ્યજ્યકાર;
 ૧૬ એવી તો બંધી કરી, જે કો નવ નીસરે બહાર.
 પૂજ કરવા ઇંશની, જાશે બીજે દિન;
 (પેલા) મુંડકને શું નોપજ્યું, જેનું કપટી મન.
 મન ગમતું મહાદેવને, સ્ત્રીની તોડી બ્રાંત્ય;
 ૨૦ બીજે દિવસે શું થયું, વીતિ જ્યારે રાત્ય.

પાઈ.)

સેવા કરવા ગઈ સુંદરી, જેહ વચન હુધડામાં ધરી;
ત્રણ પોહોર જ્યારે પુરા થાય, પ્રાદ્વાલ પાંચ પુનને જાય.
કુંવરી બહાર આવી જ્યારે, વિપ્ર પાંચ પેઠા ત્યારે;
વરતીકથી નીકળાયું નહીં, આંખે સંકટમાં જાએ કહીં.
કોઈ જો જાણે આણે દીશ, તો નીચ પાસ છેદાવે શીશ;
વેદિયા વેદની ધુનીયો કરે, જે સાંભળતાં પાતક હરે.
પુન કરતાં વીતિ રાત, ઉગ્યો સૂર થયો પ્રભાત;
મુંડક માંહે જોસી રહ્યો, અર્ધ પ્રાણ પગેમ કરતાં ગયો;
બહાર નીસરવા તરફડે તન, પરણ્યા ઉપર જેનું મન.

કર.)

પુન કરી પાછા વળ્યા, પાંચે ભેળાં બ્રહ્મ;
નહાલ થયો પેટો વરતિયો, ઉઘડ્યું આપણું કર્મ.
નીચે નીસરવા ગયો, હરણ ધરી મન આપે;
તે સમે પેઠો બારમાં, મોટો મણિધર સાપ.
અકળાયો આખી રાતનો, દરમાં જેનો વાસ;
રાત્રે પેટી શક્યો નહીં, વિપ્ર જોડાતા પાસ.
કર વાગ્યો તે નાગને, જે પૂર્વ જનમનું વેર;
હશ્યો હાથ તે મુંડને, તત્ક્ષણ ચડીયું ઝેર.
તે સમે થયો વાયદો, પુરા જે જો પહોર;
શોધવા કુંવરી નીસરી, જોયા તેને ઠોર.

- રૂમઝૂમ કરે હાઈડું કરે, ભરે સુગંધ અપાર;
 મળી સખીઓ સાતસે, ઉર એકાવલ હાર.
 પુરૂષ નામ દીસે નહી, સખીઓ ઠામોઠામ;
 ૪ શિખ માગીને નીસર્યાં, નારી નિર્મળ નામ,
 મૃદંગ તાલ વાજે ઘણાં, વળી નિશાને વાય;
 ધમકારે પૃથ્વી ગડગડે, વર વર વાયુ વાય.
 શુભ શણગારી હાથણી, ઉગર જેઠી ખાળ;
 ૮ સખી કરે ચોવારણાં, કર ગાલી વરમાળ.
 હસે રમે સૌ રઉછળે, કરે હાસ્ય મનમાંય;
 અળીલ શુભાલ ઉડે ઘણા, પૂજા કરવા જાય,
 રનાન ટ્યું સરોવર જઈ, પડેયાં પટકુળ અંગ;
 ૧૨ પગ પાળે થઈ પરવરી, શિવજી કેરે સંગ.
 અગર ધ્રુપે ઉવેળીયો, સુગંધ ખરાસે સાર;
 જાઈ જીઈ ને કેતકી, પ્રેમલ પુષ્પ અપાર.
 ધ્રુપ દીપ નૈવેદ્ય શું, તાંબુલ ઘીડી ખરાસ;
 ૧૬ માની લ્યો મહાફરજ, પુરો મનની આશ.
 પૂજા પૂરણ ત્યાં થઈ, સુંદરીમાં બહુ રૂપ;
 યોળવા લાગી લામિની, શિવને કહે કયાં ભૂપ.
 પેલો દેહરામાં પડ્યો, જૂવે છે ખલવાટ;
 ૨૦ કન્યા ન આવી હાથમાં, મોટો મન ઉગ્યાટ.

વિચાર કરે મન મૂઠિયો, ઉદમ ઉપર મન;
 દેહરે જઈ શિવેશને, લાવું એહ સ્તંભ.
 કપટે કન્યા પરણિએ, વેગે લાવું ઘેર;
 મૂલી મોહિરો સેવશું, ઉતારીશું ઝેર.
 હુળવે હુળવે નીસર્યો, જાવા લાગ્યો ઘેર;
 વેગે જઈ પરણું સહી, રાજકુંવરી વેહર.
 શિર ઉપર સૂરજ તપે, અંગે અગન અપાર;
 પગ પાની દાઝે ઘણી, હુઃખ પાર્યો નિર્ધાર.
 તોએ મન ઉદમ કરે, મન સંભળાવે ધર્મ;
 ઉદમ તો ત્યારે ફળે, જોરાવર હોય કર્મ.
 એક વૃક્ષ મિલીતણું, ઊભો તેની છાંય;
 કણુંએક ઉભો રહું, કન્યા જાશે ક્યાંય.
 પાકું ફળ મિલી તણું, પડીયું તેણે દિશ;
 મુંડક ઊપર તે પડ્યું, લાગ્યું તેનું શીષ.
 પગ પછાડી તે પડ્યો, વાગ્યું માથે મંરમ;
 વિપ્ર જોવા ત્યાં ગયો, જેનું જોરાવર ઠરમ.
 જોડું વર્તિક કેમ પરણ્યો, કપટતણી જોડું રીત;
 જોડું ઉદમ કેવો ફળે, પૂરણ કરી છે પ્રીત.
 શિવને સમરી નીસર્યો, જોવાને ચચાંય;
 પોથી હાથમાં પાઠની, લોળે ભાવે જાય.
 મુંદર અરચા કેસરી, ઠંઠે પુષ્પનો હાર;
 પ્રાણાય તો તેજે વધ્યો, વિદ્યા અપરમ પાર.

- મેવે નિત્ય શુભપાણિને, ઉદમની નહીં આશ;
કુડ કપટ સમજે નહીં, કર્મતણા વિશ્વાસ.
કુંવરી શોધે કંધને, જીવે પતિની વાટ;
૪ આ ઓચિંતો ત્યાં ગયો, ટળ્યો મન ઉઠ્યાટ.
સાહેલિયો સાહી લાવિયો, રાજકુંવરીની પાસ;
તમ સરખો સ્વામી મળ્યો, ત્રિપુરેશ્વરે પુરી આશ.
તે મુહૂર્ત ને તે ઘડી, તે દિન ને તે વાર;
૮ વરમાળ આરોપી કંઠમાં, વરત્યો જયજયકાર.
તે વેળા ને તે ઘડી, ગડગડિયાં નિશાન;
ગજ ઉપર વાહન ઠર્યું, જાણે ઉગ્યો લાણુ.
મોહોલે આવી માનુની, જય પિતાની પાસે;
૧૨ કંથ લાવી કોડામણો, આર્યો વંકુઠનાથ.
નીરખી હરખી વિપ્રને, મળી છે સખિયો જોડ;
સાફ સર્વને ઉપન્યું, પહોંચ્યા મનના કોડ.
હિમકલશ ચોરી રચી, પુરણ રૂડી પેર;
૧૬ રાજપાટ સોંપ્યું સહી, રાયે રાખ્યો ઘેર.
અધિકાર એ છે કર્મનો, નિર્ધનિયાં ધની હોય;
કર્મ હશે તે પામશે, માનજે સાચું કોય.
ઉદમ કરીએ અતિ ઘણો, કુડ કપટ કહેવાય;
૨૦ કર્મ ન હોયે પાધરું, રતો ખારે વાટે જાય.

વર્તિયો પડિયો વાટમાં, જે ઉઘમ વશ હોય;
 ઋષી તે પામ્યો રાજને, કર્મ તણી ગત જ્ઞેય.
 અધસસ્તો થયો ખાળમાં, બીજો કરડયો નાગ;
 ત્રીજો દાઝયો તાળવે, ચોથો દાઝયો પાગ.
 ગયો બીટી હેઠળ ગાપડો, નવ સહેવાયો તાપ;
 મુંડક મુંડક કટકા થયું; પ્રગટ્યા પાંચે પાપ.
 નિર્ગળ જેવું કર્મ છે, ઉઘમ કરતાં હાણ;
 ઘડી પાંચ તે પગ ઘસ્યા, પછી તન્યાં છે પ્રાણ.
 શિવશર્મા કહે સાંભળો, કામકળા સુજાણ;
 કર્મે તો કન્યા વરી; ઉઘમે લીધા પ્રાણ.
 કોઈ કરૂપ કલક્ષણો, કાયર કુડો કહેવાય;
 કર્મ જો હોયે પાધરું; તેને વશ સહુ થાય.
 શુભ સ્વરૂપ વિદ્યા ધણી, રૂડી શોભે દેહ;
 કર્મ આગળ કરગરે, તેમાં નહિ સંદેહ.
 ત્રણ ત્રણ તલવારો ધરે, હોય શૂર સુજાણ;
 જોળે ચાકરી કર્મની, પૂરણ પ્રીત પ્રમાણ.
 અગમ નિગમ ન્યોતિષ લહે, વિદ્યા સિદ્ધજ હોય;
 તે જાણે જઈ કર્મને, જુગતે કરીને જ્ઞેય.
 નાટક ચેટક કર્મમાં, ગુણકા રૂપ સ્વરૂપ,
 તે જોળે જઈ કર્મને, ભારે કર્મનો ભૂપ.
 ઉછેરે હાથી ઘોડલા, ઘોળા ધોરી સમર્થ;
 ખરીદદાર જોળે ખરો, જે કોઈ આપે ગર્થ.

તેથી સૌ કે માનજે, કર્મ તણે વિન્ધાસ;
કર્મ જોરાવર સૌધડી, કહે કવિ સામળદાસ.

ઉદમવાદીનાં દટાંત.

(ઓપાધ.)

- કામકળા કહે સાંભળ પ્રદ્ધ, ઉદમગી અદકું નહીં કર્મ;
૪ કર્મ જોરાવર કહે જે વાણુ, તેનું નામ તો છે અજાણુ.
વખાણુ કરે કર્મનું જોહ, મૂરખ નામનો કહીએ તેહ;
પંડિત પાંચસેં જોડે રાય, ચુકવો કહું તે મારે ન્યાય.
કોઇની પક્ષ કરો જો આપ, તો પ્રદ્ધકત્યા કેરું પાય;
૮ કહું વાત તેની કરો સાખ, પ્રત્યક્ષ દેખાડું હું લાખ.
એવા મૂરખ વિચારી જોય, ઉદમ વિણુ નવ દીઠો કોય;
કર્મ બિચારું રંકજ થયું, ઉદમ કર્યા વગર કોણુજ રહ્યું.
ચતુર પુરુષ કે રૂડા કહી, ઉદમ કર્યા વિના કો જાણે નહીં;
૧૨ રંક રાય ઉદમ વશ હોય, કર્મ સાડુ એસે નહીં કોય.
રાજસલા મુજને કહો રીઝ, કર્મતાણું જે હોયે ખીજ;
રંકરમ સાથે જે પેદા થયું, તમોએ જે જોરાવર કહ્યું.
કર્મ બંધાણું જેને લલાટ, અદકું આણું તે શા માટ;
૧૬ ઉદમ ઉદમ ઉદમ અતિ, ઉદમ શ્રેષ્ઠ ને કર્મજ રતિ.
ઉદમ રાય ને કર્મજ રંક, તેનો કહું તમ આગળ અંક;
હંધડાં ઉઘાડી જો જો સર્વ, મેલી અંતરમાંનો ગર્વ.
કર્મ ખીજ ઉદમ જે હોય, કુડ કપટ તે તરતજ જોય;
૨૦ પ્રથમ ધૃતિરે ઘડયાં શરીર, નગન અંગ ને ઢાંકે ધીર.

માતા ઉઘમ' વશ થાય, પ્રોઠો થંવા ગળથુથી પાય;
 કુળમાં જે અવતરે, તે કુળ તેવો ઉઘમ કરે.
 ઘેનુ ઘરમાં ઘણી, જ્ઞેને રીત કહું ઉઘમ તણી;
 બિચારું શું લે બુધ, દૂડે ઉઘમી તેનું દૂધ.
 તો પંચામૃત થાય, ઉઘમ વિના કર્મ શું ખાય;
 સૃષ્ટિ કરી જ્યાહરે, નહિ મેડી મંદીર ત્યાહરે.
 ચુનો ઠાપ જ ઘણાં, કથું ઉઘમે ઘર તે તણાં;
 કપાસ કે લાવે રૂ, વણી વિવેકે વચ્ચે કથું.
 ઉઘમ એવો નવ કરે, તો કર્મી સહુ નાગા ફરે;
 ૧. ખેડી વાવે ધાન, ઉઘમ તો તરુકદ્વ સમાન.
 કસ કસુ પાકે છે દુઃખે, ત્યારે કર્મવંત જીવે મુખે;
 વે તલ ઘાણી પીત્રાય, હીપક જ્યોત કરે તો થાય.
 ૨. ઠામ ઉઘમનું જોર, એકલે કર્મે અંધારું ઘોર;
 ૩. અન્ન જાઝાં ઘર માંય, રાંધ્યા વિના તે કેમ રંધાય.
 તાળ માંહે જે છે નીર, જાણે છે તે શ્યામશરીર;
 ૪. ગવી દૂધ અગ્રકે જે વાર, વડોવતાં ઘૃત નિકળે સાર.
 ૫. ઉઘમવંત જો ખોદીયે, તો કર્મવંતા પાણી પીએ;
 ૬. વણું લાવે ગર્થે કરી, ઘરમાં નવ મેલીએ ભરી.
 ૭. આભૂષણ પહેરે અંગ, ત્યારે કર્મ પર આવે છે રંગ;
 ૮. લાવી મેડે દો પાસ, દોઢ હોય જો ઘરમાં દાસ.
 ૯. ડી ઉંચો નીચો થાય, ત્યાર વિના તે કેમ પહેરાય;
 ૧૦. મ ધાતુ છે બીજી ઘણી, વસ્તુ નીપજે અનેક તે તણી.
 ૧૧. રે ઉઘમી તેનાં કામ, વડી ઘાટ પાકે છે નામ;

હવત હોમ ઉઘમથી થાય, સંતોષ પામે વેકુંઠરાય.
ભારે મેઘ કરે છે વૃષ્ટ, ત્યારે જીવે છે સઘળી સૃષ્ટ;
મહા રૂપિ તપેસરી સાથ, કરે પૂજા ઈશ્વરની હાથ.
૪ કરે પધીર પાગી માહા ધર્મ, ત્યારે થાય જોરાવર કર્મ;
પુણ્ય રવિના પામે નહીં કોય, કરે કામ તે ઉઘમી જોય.

(દોહરા.)

પ્રથમ જે કોઈ ઉઘમ કરે, જપ તપ જે ફો ધર્મ;
ત્યાર પછી જીજે ભવે, ફળ થઈ લોગવે કર્મ.
૮ જેવો આપ ઉઘમ કરે, ભગે તેવું તેજ; ૯
કરમ ઉઘમનું છોકરું, નારી કહે છે નેહ.
શુકદેવ સરંગો તપ કરે, ઉત્તમ ઉઘમ નામ;
વાંચું જીજ તે ફળ થયું, પામ્યો ઉત્તમ કામ.
૧૨ કરવત મુકાંચું કાશીએ, કમહીણું જે હોય;
રાંજ પામ્યા જીજે ભવે, ઉઘમી કર્મજ જોય.
સમ લોક આકાશમાં, સમ લોક પાતાળ;
ઉઘમ વિણ કોઈ નહીં, જોહું સત્ય વિશાલ.
૧૬ સૂરજ ચંદ્ર નવ ગ્રહે, દેવ દાનવ અનેક;
કર્મ ઉપર કો નવ રહું, જૂઓ કરી વિવેક.
મુંગો તે બોલે નહીં, પાંગળો તે નવ પળાય;
ખાકી સૌ ઉઘમ કરે, કમ વપ્રમાણે ખાય.

(ચોપાઈ.)

૨૦ વિપ્રને ઘેર આવ્યો છોકરો, કહેશે નિશાળે મોકલે
ઉઘમ કરીને વિદ્યા ભણે, ત્યારે પંડિતમાં કો ગણે

ખીજી જે અષ્ટાદશ વર્ણ, કુલ કુલનાં જેવાં આચરણ;
 જે જન જેવો ઉદમ કરે, ત્યારે પેટ પોતાનું ભરે.
 લોહું પહાણુ ચક્રમક છે આગ, મથ્યા વિના નવ પડે અંગાર;
 થાળીમાં પીરસે છે અન્ન, જોએ તૃપ્ત ન થાએ મન.
 વાસણ ચુલા આગળ અડે, ઉદમ વિણ ઉપર નવ ચડે;
 તાંબુલ ખીડાં હોયે સંગ, આરોગ્યા વિણ નાવે રંગ.
 આયુધ જો કરમાંહે ધરે, માર્યા વિના શત્રુ નવ મરે;
 ૮ હવાત લેખણ કાગળ હાથ, મૂકી છાંડો દિન ને રાત.
 લખ્યા વિના તે નવ લખાય, ઉદમ વિના તે નવ લણાય;
 કથા પુરાણ ને મોટા વેદ, વ્યાસ સરીખે લખ્યા લેદ.
 ત્યારે સહુને જણજ થયા, ઉદમે કરી કથાંતર કહ્યા.

(દોહરા.)

૧૨ પંડિત છો સૌ પાંચસે, આળ્યા ઉદમ ઠાજ;
 જે વખાણે કર્મને, કરે રાવણું તાજ.
 રાય વખાણે કર્મને, તેા મેલો સંસાર;
 ઉદમ વિના ચાલે નહીં, જેને સજયો અહાર.

૧૬ નાચે છે અતિ અપ્સરા, ગુણીજન ગાએ ગીત,
 કોતક કરે છે કૌતુકી, તે ઉદમ પર પ્રીત.
 ચાકર કરે છે ચાકરી, રાય કરે છે રાજ;
 પુરાણ વાંચે પંડિતો, તે તેા ઉદમ ઠાજ.

૨૦ સીવે સાંધે ને વણે, ઘડે ઘણુરો ઘાટ;
 વેપાર કરે જે વણિક જન, દેખી વિરમય થાય.

તસ્કર તો લે જીવડે, લિધા લે શિર ભાર
 ન્યાયાન્યાય ઉઘમ અતિ, ઉઘમ એહ અપાર.
 એ તો મોટો માનવી, પણ ગીજા પંખી પૂર;
 ૪ ઉઘમ કરી ઉદર ભરે, ઉઘમ મોટું નૂર.
 જનાવર ળધા જગતમાં, જેને વળગ્યું પેટ;
 ઉઘમ વિના ભરે નહીં, જો જો નિહાળી નેટ.
 બ્રહ્મા વિષ્ણુ ઇશ છે, એ સર્વે કહેવાય;
 ૮ સરજે પાળે સંહાર કરે, ઉઘમના ગુણ ગાય.
 સુખ તે સર્વ ઉઘમ થકી, દુઃખ ઉઘમ નવ હોય;
 ઉઘમ મૂકી ઝેંસી રહ્યો, તેહ યતાવો કોય.
 ક્રોડ ઉઘમી મેં કહ્યા, કરગી દેખાડો એક;
 ૧૨ તો છોડી નાખું પૂતળાં, વિનય કરી વિવેક.
 મુકી હોડ હારી કહું, સેહજે મુકું શર્મ;
 કોઈક દેખાડો મુજને, યાત્રી યોઠો કર્મ.

કર્મવાદીનાં દષ્ટાંત.

(ઓપાધ.)

કામકલાએ વાતજ કહી, લખ આગળ જે લક્ષમી થઈ;
 ૧૬ એ તો અચરત અધિકું હોય, શિવશર્મા સામું સહુ જોય.
 કહી વાત મહા મોટી મૂલ, વેદ વાયક છે સમ તુલ;
 ઘાત્રી મૂછે પોતાનો હાથ, શિવશર્મા યોદ્યો તે સાથ.

- શ્યામા તેં કહ્યું તે સાચ, તેમ એક સાંભળ કહું વાચ;
 સાંભળજે આણી મન રીજ, પ્રથમ કર્મતાણું હોય પીજ.
 તેનું દ્રણ ઉગ્યું જ્યાંડરે, તેવો ઉદમ ઉગ્યો ત્યાંડરે;
 ૪ જેનું કર્મ જોરાવર સાર, તેનો ઉદમ વશુવેપાર.
 ૧આછે ઠરે લખાણો દીશ, ઉદમ ભાર ઉપાડે શીશ;
 કરે ઉદમ જે ભણવા જાય, કર્મવંત તે પંડિત થાય.
 ૬ કરે આકરી સહુકો અડે, કર્મવંત તે હાથી ચડે;
 રાજા શો ઉપાડે ભાર, રાજો છે અદકો અહુંકાર.
 જેને માથે છત્રજ કરે, એ શો ઉદમ અદકો કરે.
 રાંકે જાપડો વાટે પડ્યો, ભૂખતણે દુઃખે જાહું નડ્યો;
 ઉદમ કરતાં શિર ભાર ભરે, કર્મહીણો તે ભૂખે મરે.
 ૧૨ કરે કાસડું ઘેરે ઘેર, ભાર ઉપાડે છે જાહું પેર;
 રઉદમીને અદકી છે આય, કર્મ વિના અણવાણે પાય.
 નગર શેઠ વડો પ્રધાન, મહાજન મહિપતિ કેરું માન;
 પાયક પાખર આકર પામ, સદાવ્રત આપે છે વામ.
 ૧૬ કર્મ દુઃખ વેગળાં કરે; એ ઉદમ શું અદકો કરે;
 રાત અંધારી છે ધમધાર, ચિત્ત કરી ચાલે છે ચોર.
 રહે છે વનમાં દહાડે દીશ, પાડે ખાતર કપાવે શીશ;
 અધિક ઉદમ મોડે લખે, સાજું વસ્ત્ર ઠદી નવ મળે.
 ૨૦ પંડિત બેઠા કહે પુરાણ, લે છે મનગમતાંનાં દાન;
 રીઝવી રાચને લે છે માલ, સલામાં જાય બેસી સુખપાલ.
 કર્મ થકી જાટકર્મજ કરે, એવો ઉદમ અદકો કરે;

- ખીન્ન-ભિક્ષુક માંગે લીખ, સૌને દેતા ફરે છે શીખ. .
 નાળે દેલ દીવસને રાત, પૂજન અરચન જાણે આપ;
 ઉદમ કરે છે બહુ પેર, કર્મહીણ પામે નહીં શેર.
 ૪ કહું કૌતુક એવાં એક લાખ, સલા પાસ પુરાવું શાખ;
 મેલ અહંકાર મનમાંથી મર્મ, ઉદમથી તો જીતે કર્મ.
 મોટું કર્મ જાણું છું અમો, શો ઉદમ વખાણો તમો;
 છોડો પુતળાં હારી જાઓ, નહીં તો ઉદમના ગુણ ગાઓ.
 ૮ પંચ પ્રમાણ કરે જે વાત, તે સાચું માને સાક્ષાત.

(દોહરા.)

કામકલા કહે વિપ્ર સુણો મેલો મન અહંકાર;
 ઉદમ અદકો સર્વથા, જાણે સૌ સંસાર.

(ત્રિપાઈ)

- થોડો ઉદમ કરે જ્યાહરે, ઘણું કર્મ ફળે ત્યાહરે;
 ૧૨ વિના ઉદમ કર્મો નવ ફળે, ઉદમ કરતાં મોટમ મળે.
 નથી કર્મ ને ઉદમ હોય, સહેજે સ્વર્ગ પહોંચાડે સોય.

(દોહરા.)

- કર્મવાદી કોઈક પુરૂષ, પડ્યો અર્ધવ નીર;
 કર્મે પાર પડે નહીં, ઉદમે પામે તીર.
 ૧૬ કર્મવંત દુઃખમાં પડ્યો, વ્યાખ્યો દેહમાં રોગ;
 ઉદમથી ઔષધ કરે, પામે સુખ સંજોગ.
 અડસઠ ભોગ ઉદમ થકી, તે પમાડે તર્ક;
 ને ટળે ઉદમ તરતથી, જે માથે લખીયાં મર્ત.

- સલા શે નથી જોલતી, મનમાં કરી વિવેક;
 નિશ્ચે કરી નરપતિ કહો, ઉદમ કે કર્મ એક.
 કર્મ વખાણો જો સહુ, તો તજો ઉદમનું કામ;
 ૪ એક કહો ને જો કરો, તેનું તે શું નામ.
 પંડિત હોય તો પરહરો, રાજ સભા તત્કાળ;
 નિશાળે નવ મૂકશો, આપ ઉદરનાં ખાળ.
 ખેશી સલામાં જો કદી, ન કરો ઉદમ આપ;
 ૮ ચુકો ચિત્તથી ચાકરી, કર્મ ઉપર શી છાપ.
 દંડ ન દેશો ચોરને, સુમ ન કહેશો શાહ;
 સ્વર્ગ મટામટ રહો સહુ, રાંક અને રાજાહ.
 કામ તજો સહુ કુળતણાં, તજો ઉદમ એ જાગ્ય;
 ૧૨ કર્મે જોસી રહો તમો; તો હું લાશું પાગ્ય.
 હસ્તી ઘોડા નવ પાખરો, સંભાળો નહિ ગામ;
 કર્મ હશે તો પામશો, ઉદમનું શું કામ.
 કર્મ વિણ ચાલે કોટિ ભવ, કરો વિચાર સૌ કોય;
 ૧૬ ઉદમ વિના એકે ઘડી, અર્થ સરે નહીં જોય
 ઉદમ હોય અતિઘણો, કર્મ અલેખે થા
 ઉદમ વિના આદર કશો, ધન ધન સૌ કોઈ

નિર્ણય.

(ચોપાદ.)

- રાજસભા ત્યાં ખોલી જ્યાં, ઉદ્યમ કર્મનો ન્યાય તોળાય;
સાંભળ એ સતવાદી જન, ઉદ્યમે કર્મ કર્મે ઉદ્યમ બળવત.
એકલું કર્મ તે જીતે કોક, જૂઓ વાત વિચારી લોક;
૪ કર્મ. વિના ઉદ્યમ નવ મળે, ઉદ્યમ કરતાં કર્મ જ ફળે.
એમાં ખેદ કરશે મા કોય, સમતુલ જે તે જીગતે ભેય;
ઉદ્યમનું તો કર્મજ નામ, કર્મનો તે ઉદ્યમ ઠામ.
૮ એ જેઉમાં કંઈ અંતર નથી, ભે ભે વેદ પુરાણે કથી;
જેવું કર્મ લખાણું તેહ, તેવો ઉદ્યમ ઉદ્યજ એહ.
જેને જેવો ઉદ્યમ મર્મ, તેને તેવું વળગ્યું કર્મ;
જેને જેવું કર્મજ સાર, તેવો ઉદ્યમ કરે વેપાર.
૧૨ જેને જેવું કર્મજ ગણે, ઉદ્યમે તેવી વિદ્યા લણે;
જેને જેવું કર્મજ સુત્ર, ઉદ્યમે તેવો પ્રગટે પુત્ર.
જેને જેવું કર્મજ ઠાજ, ઉદ્યમ તેવી રાખે લાજ.

(દોહરા.)

- કર્મ. ઘંકી ઉદ્યમ ફળે, ઉદ્યમથી કર્મ હોય;
૧૬ એણું અદકું એહને, ઠહી ન શકે હોય.
ન્યાય ચુકાવો નૃપતિએ, વેદ શાસ્ત્ર મહા મૂલ્ય;
ઉદ્યમ કર્મ એ કલ્પના, શાસ્ત્ર સદા સમતુલ્ય.
ઉદ્યમ વિના ચાલે નહી, કર્મ વિના કુટાય;
૨૦ કર્મ તેવો ઉદ્યમ ફળે, પ્રીછે પંડિત રાય.

- પ્રીત કરીને પંઠિતે, જીગતે જોડયા હાથ;
 ગયો મેલ મનડા થકી, શિવશર્મા શ્યામા સાથ.
 જાતિ સ્મરણુ તેમને થયાં, જોખાખિયાં જેઠ આપ;
 ૮ થયાં ઠંથ ને કામિની, પુરવ પ્રીત પ્રતાપ.
 છોડી નાખ્યાં પુતળાં, મેલ્યો મન અહંકાર;
 રાજરીત સુખ લોગવી, વરત્યો જયજયકાર.
 અવસાને ઇંદ્ર લોકે ગયાં, પામી પ્રીત પ્રમાણુ;
 ૧૨ અનુગ્રહ અવતારનો, શ્યામા વિગ્ર સુનાણુ.
 શ્રીગોડ માળવી વિગ્ર શુભ, કવિ તે સૈાનો દાસ;
 લક્ષ્મી પ્રાહ્મણુ સર્વનો, વાડી લીલા વિલાસ.
 પાય લાગીને પરણુમું, ઠરગડું જેહું કર જોડ;
 ૧૬ સામળલટ કહે જોલજો, જય જય શ્રી રણુછોડ.

ઉત્તમ કર્મ સંવાદ સંપૂર્ણ.

સામળલટ્ટ.

કવિ સામળલટ્ટની જન્મમંરણની સાલ હજી સુધી ચોક્કસ કરી શકાય નથી; પરંતુ તેના ગ્રંથોમાંથી કોઈ કોઈમાં રચ્યાસાલ હોવાને લીધે એટલું તો નક્કી કહી શકાય છે કે તેણે સંવત ૧૭૭૪ થી સંવત ૧૮૦૮ સુધીમાં લખ્યા કયું હતું.

ગુજરાતને શોભાવનાર અને ગુજરાતી ભાષાને ખીન્નવનાર હજી સુધી માત્ર છ જ કવિઓ મુખ્ય ગણાતા-નરસિંહ, મીરાં, પ્રેમાનંદ, અળો, સામળ, દયારામ; આ છમાં હળવે હળવે ખીન્ન ઉમેરાતા જાય છે અને ભાલણને તો ભાષાત્રહમંડળમાં સ્થાન મળી ચુક્યું છે-ભાષાત્રહમંડળના મુખ્ય ગણાતા ગ્રંથોમાં સામળનું સ્થાન છે એ ખાસ નોંધવા જેવી હકીકત છે.

સામળલટ્ટ પોતાને કવિ ઉપનામ આપતાં શરમાતો નહિં. લખાણને અંતે ‘કહે કવિ સામળદાસ,’ એ વચન ઘણી જગાએ મળી આવે છે. તે વચન સાથે જ પોતાને વિષે કાંઈક હકીકત પણ તેણે લખી છે. તેમાંથી એટલું જાણી શકાય છે કે તેના પિતાનું નામ વિશ્વેશ્વર હતું-તેની માતાનું નામ આનંદ હતું-તેના ગુરૂ નાના લટ્ટ હતા અને તેને પુરુષોત્તમ ઠરીને એક પુત્ર હતો. તેનો ‘વેગણપુરમાં વાસ’ હતો, જાતે શ્રીગોડ માળવી બ્રાહ્મણ હતો, અને માતર પરગણામાં સુઝ-સિંહજ-ગામમાં રખી-દાસ નામના પટેલે તેને ઘણી મદદ કરી હતી.

સામળલટ્ટનો અભ્યાસ કેવો હતો તે જાણવા માટે તો તેનાં લખાણું ઠીક માર્ગદર્શક થાય છે. સંસ્કૃતમાંથી, દારસી-

શ્રવણ શોખ સારી રીતે પૂરો કર્યો છે; ભાષા સમૃદ્ધ થાય તેવી રીતનાં તેનાં લખાણો સારો શબ્દભંડાર પૂરો પાડે છે, અને ગુજરાતી ભાષાના સંગીન અભ્યાસ માટે અવશ્ય વાંચના શીખવા લાયક તે એક સારો કવિ છે; એટલું જાણવું એજ વિદ્યાર્થી માટે પૂરતું છે.

ઉદ્યમ કર્મ સંવાદ.

ઉદ્યમ અને કર્મ (-કર્મ એટલે કામ નહીં, પણ કરમ-ભાગ્ય-નસીબ એ અર્થ લેવાનો છે:) એ જે વિષે સંવાદ-એ જેમાં કયું સાફ, કયું 'વડું', છે એ જેમાં નક્કી કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તેવો સંવાદ.

પૃષ્ઠ ૧.

લીટી-૧-શંકરચુત-ગણેશ, સિંહુર ગણપતિના પૂજનમાં લેપ માટે વપરાય છે. ૨ મોદિક-લાડુ. લાડુનો અમૃત જેવો ગેનો આહાર-ખોરાક છે. ૩-બ્રહ્મસુતા-સરસ્વતી. પસાય-પ્રસાદ, મહેર, કૃપા. ૪-રસના-જીભ. રસનાવાસ કરો-મારી જીભ ઉપર આવીને રહો. ૫-નંદસુત-નંદના દીકરા શ્રી કૃષ્ણ. નરહરિ-નર ભાણસ; હરિ-સિંહ; જેણે અર્ધું ભાણસનું અને અર્ધું સિંહનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે તેવા શ્રી ભગવાન. સુરલીધર-કૃષ્ણ-જે હાથમાં સુરલી ધારણ કરી રાખે છે. ૬-ગ્રંથ કરું શુભ શાસ્ત્રનો-શુભ-સારાં-શાસ્ત્રોનો, અગર શાસ્ત્રનો શુભ ગ્રંથ હું કરું-ઠરી શકું (માટે ઉપર જણાવેલા દેવતાઓની સ્તુતિ કરું છું.)

શાસ્ત્ર એ જુદા જુદા અર્થમાં વપરાતો શબ્દ છે. અમુક વિષયના સામાન્ય નિયમોનો સંગ્રહ તે શાસ્ત્ર. જેમ કે ગણિત

શાસ્ત્ર. ગણિતના સામાન્ય નિયમો જેમાં સમજાવ્યા-ઠહ્યા-એકત્ર કર્યા હોય તે. માનવશાસ્ત્ર, સિદ્ધા શાસ્ત્ર, વગેરે.

હજીવે હજીવે ધર્મના નિયમો-આચાર વિચારનાં ધોરણો-જેમાં કહ્યાં હોય તેટલાનેજ 'શાસ્ત્ર' નામ અપાવા લાગ્યું-અને ધર્મની બધી બાબત સંસ્કૃતમાં જ હતી તેથી સંસ્કૃતમાં ગમે તે હોય તે બધુંજ 'શાસ્ત્ર' ગણાવા લાગ્યું. તે પરથી સંસ્કૃત જાણનારા 'શાસ્ત્રી' કહેવાવા લાગ્યા. સંસ્કૃતનો ગમે તેવો એક શ્લોક કોઈ જોલે તો સામાન્ય રીતે લોકો તેને શાસ્ત્રનો શ્લોક સમજવા લાગ્યા. સંસ્કૃતના અને સામાન્ય-અજ્ઞાનને લીધે આ પરિણામ આવ્યું હતું, અને હજી હમણાં સુધીએ એવું અજ્ઞાન સર્વવ્યાપી હતું. સામળે સંસ્કૃત વાર્તાઓના આધારથી આ સંવાદ ઉપગતી કાઢ્યો છે એટલે તેણે પણ તેને શાસ્ત્રનો ગ્રંથ કહ્યા હોય-અગર ઉદ્યમ ધર્મ ગ્રંથે સામાન્ય નિયમ કે છેવટનો નિર્ણય શોધી કાઢવાના હેતુથી જે ચર્ચા કરી તેને શાસ્ત્ર નામ આપ્યું હોય એવું પણ સંભવે. પરંતુ આ પાછલી કલ્પના સામળને થઈ હોય એવું માનવાને કારણ નથી.

પહોંચે મનના કોડ-મનના અલિલાષ પૂરા થાય-ઈચ્છા સંપૂર્ણ થાય. ઇષ્ટ-ઈચ્છેલા-જેના તરફ આપણી વૃત્તિ દોડે અને જ્યાં ઠરે તેવા. ચંચળ ચિત્ત છે ગ્રંથમાં-માફ ચિત્ત અત્યારે ગ્રંથ લખવા માટે ચંચળ બની રહ્યું છે. કોણે મા કરશે રીસ-કોણે ગુસ્સો કરશે નહિ-ગ્રંથારંભમાં બધાને સંભારી ગુણુગાન કરી સ્તુતિ કરવી જોઈએ-તેમાં વિગત કાંઈ કહી નથી-માત્ર સામટ

પૃષ્ઠ ૩.

૨ ખેઠા મહા જુનજર-જુનજર=લડવૈયો. ગુજરાતીવાળી પ્રતમાં 'ખેઠા' પાઠ છે તેના કરતાં ખીજી પ્રતમાં ખેઠા છે તે વધારે ઠીક છે. ૩ તે આવે સેહેચાર-ચાર જેમાં પહેલાં છે તે કુલ ચારસો ચાર. (ખીજી પ્રતનો પાઠ.) હાસ્ય કથારસ હોય-સભામાં ગમગીનીભરી ગંભીરતા નહોતી, પણ હાસ્ય વિનોદથી કથા વાર્તાનો રસ હુટાતો હતો. ૮ વારાંગના-ગુણકાઓ, નાચનારી ૧૧ ખંદીજન-ભાટ ચારણો ૧૪ અવનવો-અભિનવ, નવો ને નવોજ નિત્ય લાગે તેવો, ઉદીઓ લાણુ, સૂરજ ઉગ્યો ઉદીઓ-ઉદિત થયો-ઉગ્યો. ૧૫-૧૬. જેની સભાને કાંઈ જીતી શકે નહિ. જેમાં શાસ્ત્ર અને સ્મૃતિના આધારથી જ ખધું કામકાજ થાય છે. જેમાં પંચ જેને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારી શકે તેવો શુદ્ધ ન્યાય અપાય છે. ન્યાય અન્યાય એવી રીતે તોળાય છે કે પંચ કાંઈ વાંધો કાઢી શકે નહિ, અગર પંચ ઠરાવે અને પ્રમાણ ગણે માણે ત્યાં ન્યાય અન્યાય તોળાય છે. એકાદ બે જણની મતિથી હિં, ઘણા સંભાવિત પંચની મતિથીજ ત્યાં ન્યાય ચુકવાય છે.

૧૭ સુરપતિ-દેવનો રાજ-ધન્દ્; સુરરાય. તત્ક્ષણ પ્રગટ્યો કામ-એક ખીજા પર મોહમુગ્ધ થયાં-સભામાં તેવી સ્થિતિને તાબે થવું એ યોગ્ય ન ઠહેવાય અને તેથી શિક્ષાને પાત્ર થાય.

પૃષ્ઠ. ૪

૬. વિદ્યા કેરું અજ્ઞ-જહાજ-વહાણુ-વિદ્યાનો ભંડાર. ૮ નૃત્ય જાણનારી, ગીતમાં કાબેલ, અને ખીજા ગુણો અને ચતુરાઈ-

વાળી તે ગુણકા નાટકનેા સાર-રહસ્ય-પણ સમજતી-જાણતી-હતી.
 ૧૨. મન વિચારી રોક=મનમાં તેવો રોકડો-ચોકળો-વિચાર કરીને.
 ૧૭ ઘરદેવ=ગૃહદેવ-પતિ-ધણી. તે બાણું ઘરદેવ=તેને મારો પતિ કરી
 સ્થાપું-તેની સાથે હું પરણું. ૨૦ નાદ કરું=વિવાદ કરું, ચર્ચા કરું.
 પૃષ્ઠ ૫.

૧. સોરઠ દેશને બદલે ક માં મહારાણ છે, પણ બીજી લીટીમાં
 જામના પંડિત જીત્યા એમ કહ્યું છે તેથી ખ નો સોરઠ પાઠ સ્વીકાર્યો
 છે. કામરૂ, નૈષધ, મધડુ, ખુરાસાન, મારૂ (મારવાડ), મેદપાટ
 (મેવાડ) વગેરે દેશોની વિગત જૂની ભૂગોળપરથી કાઢવા જેવું છે-
 છેવટનો નિર્ણય વિદ્યાર્થીઓ માટે જરા અઘરો ગણાય તેથી તે ચર્ચા
 ઉપાડીજ નથી. જ્ઞાસુએ વડોદરા રાજ્ય તરફથી બહાર પડેલ
 'કાવ્ય મીમાંસા' નામનું પુસ્તક જોઈ લેવું, તેથી કાંઈક ભાગં દર્શન
 મળશે. ૮. જોખન બાળે વેશ=હમેશાં જીવાનીમાં-બાળકના જેવા નિ-
 હૈંષ વેશમાં-રહે તેવી. ૧૧ મને ન આવી વાત=મનમાં કાંઈ ખાતરી
 થઈ નહિ-સંતોષ થયો નહિ. ૧૬ નાદ ભેદ-સંગીતના નાદના ભેદ.
 નહી તાન-કોઈ પણ જાતની તાન જેને લાગી નથી એવા. ૧૭ હુખિં
 એ શબ્દ બંધ બેસતો નથી. ગુજરાતની રિથતિ જોઈ 'હરખવા' જેવું
 તો નથી. બંને પ્રતોમાં તેજ પાઠ હોવાથી રાખવોજ પડ્યો છે. ૧૮
 માલવ દેશ મોટો રવિ જેવો-સૂર્ય જેવો. હજીણી મેલાણુ-જેમાં-
 જે દેશમાં-હજીણીમાં મેલાણુ-છાવણી-રાજની છાવણી-રાજધાની
 છે તે. ૧૯. 'ચતુર નાર'માં નારને બદલે નર હોય તો વધારે સારો
 પાઠ થાય. બંને પ્રતમાં 'નાર' છે એટલે રાખ્યો છે, પણ પહેલાં
 નર યછી નાર એમ વર્ણન હોય એ સંભવે છે. નારનું

પછીથી લખાણ છે-અને આગળ જતાં નરનારી (પા. ૬ સીટી ૧)નીજ વાત આવે છે.

પૃષ્ઠ ૬

૧૧. રળીયાતસું=રળીયાત થઇને. સટકે-સપાટમાં અગર ઇશારાથી. ૧૯ જેર-પગમાં પહેરવાનું એક જાતનું ઘરેણું.

પૃષ્ઠ ૭.

૧.-લંક-કમ્મર ૨. વંક-વાંક; ભૂકુટિ વાંકી વળેલી હતી તે કામનાં ધનુષ જેવીજ શોભતી હતી. ૩. વરણાગી મોહ પમાડે તેવી. ૪-રાગ-રંગ=અધુર=અધર-નીચડો હોઠ પરવાણાના રંગનો હતો. ૬. કસણુ-કસ. ચોળીને બાંધવા માટે રખાંતા દોરા. કસ્યાં છે-બાંધ્યાં છે-જરા ખેંચીને બાંધવું તેને કસવું કહે છે. ૧૦. ચકોર જેમ ચંદ્ર પરથી દૃષ્ટિ ખસેડે નહિ, તેમજ સલામાં બધાની દૃષ્ટિ કામકળાની સામેજ લાગી રહી હતી. ૧૪ મોહો ફેાડી-બહુજ છૂટથી, કોઈપણ જાતનો સંકોચ રાખ્યા વિના.

પૃષ્ઠ ૮.

૬. પુતળાં બાંધ્યા પચાસ-આગળના વખતમાં વાદ વિવાદમાં જીતે એને પગે હારનાર પુતળું બાંધે એવો રિવાજ હતો. પચાસ પુતળાં બાંધ્યા એટલે પચાસ જણને તો હરાવ્યા છે. ૧૨ નાદ-અહંકાર, ગર્વ. મામ-મહિમો-મોટમ-મમત-અહંકાર.

પૃષ્ઠ ૯.

૫-તક્ષણ કૂદ્યું તન-જવાળ દેનારો એક નીકળ્યો તેથી હર બધી કુલાયા. ૬. જશ લેહ પાઠ સ્વીકાર્યો છે. ગુંજરાતીવાણીમાં લેશ છે. તેમજ ઉત્તર ઢહ રાખ્યો છે. લેશ અને દેશ એનો

અથ બંધ બેસતો જણાયો નહિં અને લેહ અને દેહ એ લે અને દેના અર્થમાં ઘટાવી શકાય છે. લેશ લઈશના રૂપ તરીકે હોઈ શકે, પણ દેશ તે અર્થમાં લેવાય તેમ નથી. ૧૧. વેંઢારછ-ભાર વેંઢારે છે. ભાર વેંઢારવો-નકામો ભાર ઉપાડવો.

પૃષ્ઠ ૧૦.

૬-પરખી જોઈ. ગુજરાતીવાળી પ્રતમાં 'વરખીત' છે તેનો અર્થ કાંઈ જ નીકળતો નથી. ખીજી પ્રતનો પાઠ 'નરખી' છે, પણ નરખી ઉપર આવે છે એટલે પરખી પાઠ ચોજ્યો છે. ૧૩ કોણુ વાત અચરત કહે-કઈ વાતને અચરત કહેવાય. ૧૪ વાળો આડો આંક-સરવાળાની રકમો માંડતાં, બધી રકમ મંડાઈ રહે ત્યારે નીચે જે લીટી હોરવામાં આવે છે તેને આંક વાળવો કહે છે. આડો, આંક વાળ્યો એટલે બધું પૂરું થઈ ગયું એ અર્થમાં વપરાય છે. મેં પૂછ્યા તેટલા સવાલના જવાબ આપો એટલે પછી મારે જોઈતું બધુંજ આવી ગયું. ૧૪ વખત-સ્તબ્ધ ચક્રિત એવા અર્થમાં છે એમ લાગે છે. ૧૬. એનાં લક્ષણ આગળાં-આગળ પડતાં વધારે ઉંચાં છે અને યુદ્ધિ પણ વિશેષ છે. પૃષ્ઠ ૧૧.

૧૫-છેક-છેહ-છેડો. દેશી નામમાળામાં છેક-છેડો-એવો શબ્દ છે તે પરથી નીકળેલો. છેહ એ ખીજા અર્થમાં છેક પરથી પણ આવેલો છે-ત્યારે તેનો અર્થ દગો-નાશ-ઠાપ એવો થાય છે. આંહિ છેક-છેડો-એ અર્થજ લેવો જોઈએ. ૧૭. જેનામાં આસના વાસના એટલે વરવસટી, ચપળતા, ઉઠા એમ કરવાની આવડત ન હોય તે, અને જેના અંગમાં આળસ

અને ઉંધ હોય (તે દરિદ્ર જાણવા એમ આગળ આવે છે.)
૧૮. વિપ્ર ઇ. ખનો પાઠ વધારે બંધ બેસતો છે. કનો પાઠ રાખતાં
વિપ્રે જમને ચાચના કરવી જોઈએ નહિ-વિપ્રને તો સામેથીજ
દાન મળે છે, માગવા જતાં માનસંગ થાય છે એવો અર્થ
લેવો પડશે.

પૃષ્ઠ ૧૨.

૧. એ અધિકાર દરિદ્રનો, દરિદ્ર ને બદલે દરિદ્ર
કરીએ તો વધારે ઠીક અર્થ બેસે. કનો પાઠ તો ખરાબર નથી.
'જરાક ઠપના જોડીએ તો 'એમ અધિકા દરિદ્રિઓ' એવો પાઠ
રાખવાથી અર્થ ખરાબર બેસે. ૬. રણ-ઝણ, કરજ. ૮ કુઆમ.
ખરાબ ગામ. જેમાં કાંઈ વેપાર ધંધો ન હોય, ઉજળી વસ્તી
ન હોય-લોકો આજસુ અને ધંધા વિનાના હોય તેવું ગામ. ૧૧
ઓસરે-પાછો હઠે-ઠંટાળે (અપસર ઉપરથી). રણ=સંઘામ, લડાઈ.

પૃષ્ઠ ૧૩.

૭-૮. કોણ નિકટ કોણ દૂર (પાતું ૧૦ લીટી ૧૨ ના
ખીજા ચરણમાં પૂછેલા) આ પ્રશ્નનો હવે જવાબ આવે છે. પણ અર્થ
ખરાબર નીકળતો નથી. પહેલાં નિકટનો પ્રશ્ન છે, પણ ઉત્તર
પહેલાં દૂર-વેગળું-નો હોય એમ લાગે છે. દેહમાં દશ ઇન્દ્રિઓ
છે, જે વડે આખું શરીર શોભે છે-પણ તે દશે ઇન્દ્રિઓ જ મન
સમરપીને સદાકામ કરતું નથી તો નકામી છે. મન જો હોય તોજ
ઇન્દ્રિયો કામ કરે છે. મન વેગળું તો ઇન્દ્રિયો નિકટ હોવા છતાં
પછી વેગળી-દૂરજ છે. તેમ દૂર હોવા છતાં જેશું મન માન્યું
હોય તે હમેશાં પાસેજ છે-દૂર નથી. દૂર અને નજીક એ મનનાં

માન્યાં પરિણામ છે અને મનને લીધે ઉત્પન્ન થતી અસરો છે એમ કદાચ સામળબટ્ટે કહેવા ધાર્યું હોય. આવાં કોયડા જેવાં વચન સામળમાં અહિં તહિં મળી આવે છે, તે કાં તો સમયના ગાળાને લીધે સમજમાં ન આવે તેવાં થઈ ગયાં છે, કાં તો લખાણ દોષને લીધે ન સંમળ શકાય તેવાં બન્યાં છે, અને કાં તો સામળમાં એ એક બતનો દોષ હશે તેનાં પરિણામ તરીકે દેખાય છે. ૧૧-૧૨ 'કોણ વાત અચરત'નો જવાબ છે. દુનિયાંને દુખતી દેખે છે છતાં દિલમાં જરાય દરતા નથી, એટલું જ નહિં, પણ 'તે છો મુવા, પણ મારે તો મંરવું નથી' એમ માનીને સંસાર જાળમાં માણસો લપટાય છે એ અપાર અચરત છે.

૨-પરદેશી=પરદેશમાં રહેનારો-ફરનારો-પ્રવાસી. ચોથો પરવશ લોગ=જેના લોગ વિશ્વાસ પરવશ છે-જેને લોગ વિશ્વાસ માટે ખીબ પર આધાર રાખવો પડે છે તે: તેવાને પણ મુવોજ બાણવો.

સંકટવમાં આ અર્થના શ્લોકો છે-તેમાંનો એક નીચે પ્રમાણે છે:-

રોગી ચિરપ્રવાસી પરાન્નમોજી પરાવસથશાયી ।

યજીવતિ તન્મરણં ચન્મરણં સોઢસ્ય વિશ્રામઃ

પૃષ્ઠ ૧૪:

૧૮ સુમ કેવો દાતાર-આગતી વખતે સુમને-કોલીને પણ 'આપ તો મોટા દાતા છો' એમ ખોટાં વખાણ કરવાં પડે છે. કેવો-કહેવો.

પૃષ્ઠ ૧૫.

૬. દુઃખ સમેત=દુઃખવાળો, દુઃખી, ૧૧. ઠલોલશું=આનંદથી.

પૃષ્ઠ ૧૬.

ઉદ્યમવાદીનો સિદ્ધાંત-શુજરાતીની પ્રતમાં આ ઉમેરોજ લાગે છે. તેમાં સિદ્ધાંતને બદલે દ્રષ્ટાંત હોય તો ઠીક. સિદ્ધાંત જેવું કાંઈ નથી. માત્ર દૃષ્ટાંતજ છે.

પૃષ્ઠ ૧૭.

૭ સીધ્યાં-સિદ્ધ થયાં-સર્ચાં. ૧૦-ત્યાજ-ત્યાગ. દેહ ત્યાજ કરીશું-દેહ તજીશું. ૧૬ એણે ઠામ-એ જગાએ-ત્યાંને ત્યાં. ૧૭. સંચનો અર્થ બરાબર એસતો નથી. એ શબ્દ કાદમ્બરીમાં જૂઠાં જૂઠાં અર્થમાં વપરાયેલો જણાય છે. સંચનો એક અર્થ યુક્તિ થાય છે. પંડિતનો સંચ કરવાને એટલે પંડિત સાથે યુક્તિ કરી તેમનો જવાબ આપવા એમ એક અર્થ કરાય. 'રચિયો' પાઠ શુજરાતીવાળી પ્રતમાં છે, પણ તે કરતાં 'રચિયો' વધારે ઘટતો છે. પરપંચ-તજવીજ. રાજશું રચિયો પરપંચ-રાજની સાથે મળીને એક તજવીજ કરી, યુક્તિ રચી.

પૃષ્ઠ ૧૮.

૩. કરી મોહોર બાંધ્યા-મુરકેટાટ કરીને બાંધ્યા. ૫. સંપુટ કીધાં-બરાબર બંધ કર્યાં ૧૧. બણખોલણુ-ખાંખાંખોળાં-શોધ શોધા. ૧૬. ગાંઠે બાંધી-સાથે લઈ.

પૃષ્ઠ ૧૯.

૧૩. ઉત્પત-ઉત્પત્તિ, ઇતિહાસ, હકીકત.

પૃષ્ઠ ૨૦.

૩. મંત્ર જંત્ર:-મંત્રનો મૂળ અર્થ વેદની સંહિતાનો શ્લોક. વેદમંત્રના ઉચ્ચારથી દેવ પ્રસન્ન થાય અને ધૃષ્ટ સિદ્ધિ થાય તે ઉપરથી દેવને પ્રસન્ન કરવા જે કાંઈ સ્તુતિ વાક્ય તે મંત્ર, એવો બીજો અર્થ થયો. યજ્ઞી અસુરોના સંહારમાં પણ તે વચનો કામે લાગતાં અને તેથી દુષ્ટ રાક્ષસો વગેરેને દૂર કરવામાં વપરાતાં વચનો એમ અર્થ થતો ગયો; છેવટે તો ગમે તે જાતની સિદ્ધિ માટે કાંઈ વચનો વાપરવાં તેને મંત્ર એમ નામ મળ્યું.

જંત્ર-યંત્ર-મંગળ શનિ: આદિ નડતર કરનારા ગ્રહોની શાંતિને અર્થે આંકડા કે અક્ષર ક્રોતરીને તૈયાર કરેલું ત્રાંબાનું કે અન્ય ધાતુનું પતર કે તેવું લખેલું ભૂર્જ પત્ર. મંત્રની પેઠે જંત્રનો પણ અર્થ હીણો થતો ગયો અને ભૂત પિશાચ દૂર કરવા કે કોઈ હલકી સિદ્ધિ મેળવવા આંકડાનાં દુધથી કે તેવા કાંઈ પ્રવાહીથી અક્ષર માંડી તૈયાર કરેલ પાંદડાં કે કાંઈ સાધનને જંત્ર નામ અપાયું. ધંતર મંતર જંતર એ ત્રણે તેવા અર્થમાં સાથે વપરાતા શબ્દો છે. ૧૫ હુતો-હતો નો જૂનો પ્રયોગ, સુરત તથા કાઠીયાવાડમાં નાગર બ્રાહ્મણ વૈદિક પક્ષવાળા લોકોમાં તે હજી પ્રચલિત છે. ૧૬ શિરપર મોટી આંકડી-ચોંકડી-ઉભી અને કડક-ચોટકી-વાળો જરથો હતો-તેની મૂછ મોટી હતી અને પોતે છોટો-નાના સરખો હોવા છતાં-છાંકડો-ફાંકડો-ગર્વથી અને આપ મોટાઈથી મસ્ત થયેલો હતો. આના કરતાં ખ નો પાઠ વધારે બાંધખોળનો છે. શિર મોટું હતું, મોંકડો-મોંકો નો દેખાવ-

મોટા હતો, મોટી મૂછ હતી અને વાંકડો-વાકો વાંકો-વંકાઈને-
અભિમાનથી ભરેલો હોય તેવી રીતે ચાલતો હતો.

પૃષ્ઠ ૨૧.

૪ અદકેરો-અદકો-ઘણો. સરખાવો-ઘણેરો-થોડેરો-મોટેરો-
નાનેરો. ૧૩ પાડયું છિદ્ર તે આવ્યો બહાર. ક્રમાં 'તે' ને બહાર
'ને' છે એ તો બરાબર હોઈ શકે જ નહિ. ખ્રમાં 'પડયું
છિદ્ર તે' એમ છે-પણ પાડયું છિદ્ર તે એમ એ બંને પ્રતના
પાઠ મેળવીને રાખ્યું છે. 'પડયું છિદ્ર' એમ રાખવાથી અર્થ
તો એવો છે. પાડયાં છિદ્રથી બહાર આવ્યો એવો અર્થ સુલભ
છે. આહિ તે એ પંચમી વિલક્ષિતના પ્રત્યયનું કાંઈ મધ્ય
કાલીન સ્વરૂપ તો ન હોઈ શકે? ૧૪ સજ્જન-ખ્રમાં સજ્જન
છે-વધારે સારો પાઠ તો સ્વજ્જન હોય. ૧૮ ઉખેલો-ખેતરમાંના
છોડને લાગુ થતો એક જાતનો રોગ-જેથી છોડ પર કુગ
જેલું વળે અને પછી તે બગડી જાય. આગલાં ચરણમાં ખનો પાઠ
વધારે બંધાયેલો છે-સ્વીકારેલા પાઠમાં પડે ને બહાર કઢે રખાય
તો વધારે ઠીક થાય. 'પડે' થી તો કશે ઠીક અર્થ થતો નથી.
૦ મોટ-મોટા.

૨૨.

આડે આંક-તેની આડો આંક દેવાઈ જાય અને આગળ
વધી ન શકે તેવી રીતે; અત્યન્ત. ૬ લયલીન-પોતાની વાતમાં
લક્ષીન થઈ-પોતાના મનમાં ચકચૂર બની જઈને. ૧૫. વિવેકી
વદ તે કેવા કશે? બહુ ઘેરાવ હોવાથી, ઘેર મટા થઈ ગઈ

હોય અને તેથી થક વગેરે ઉધાડાં ન દેખાતાં હોય, તેથી સભ્યતાવાળા એમ ? ખમાં 'વિવેક' પણ ખરાખર નથી-વિશેષ હોય તો અર્થ ઘટાવી શકાય ખરો.

પૃષ્ઠ ૨૩.

૧૦ પુરૂં ન થાય-‘પરૂં ન થાય’ જોઈએ.

પૃષ્ઠ ૨૪.

૬ તેને દીશ-તેણે દીશ-તે દિશાએ, તે રીતે. આણે દીશ, તેણે દીશ, આણે તીર; તેણે તીર-એવા પ્રયોગ પ્રાચીન કાવ્યમાં અહિં તહિં નજરે પડે છે. આ ‘સંવાદ’ માં પણ ઘણી જગ્યાએ તે પ્રયોગ માલમ પડશે. ઉમી લીટી પછી ખ માં નીચેની લીટીઓ છે:-

ધરમી ખગ હું વનમાં ફરું, જીવતણી હિંસા નવ કરું.

કરું નહિં કુળ કેરી રીત, પરમારથ ઉપર બહુ પ્રીત.

૯ કહો ખ્યાત-ખ્યાત કરીને, વિસ્તારીને અમને તે કહો; આ લીટી પછી ખ માં નીચે પ્રમાણે એક લીટી વધારે છે.

ધરમી કહે સાંભળજે તમે, તમારા અર્થનું કહું છું અમે.

પૃષ્ઠ ૨૫.

૪ જ્યાં ને ત્યાં ને બહલે જ્યાંય ને ત્યાંય જોઈએ. ૯ મી લીટી પછી ખ માં નીચે પ્રમાણે લીટીઓ છે:-

કહું બગલે નીચા નમી, તે વાત સહુના મનમાં ગમી;

બગ જવાની મનસા ધરે, કાહો એક આપે ઓચરે.

જે કોઈ તેની સાથે જાય, તેને બગલો નિશ્ચે ખાય;

ફંદ રચી એ તો આવીઓ, ઉદમ કરવા એહ આવોઓ,

પૃષ્ઠ ૨૬.

૧૧ રખે ચિંતા કરતા આજ ને બદલે ક માં 'રખે તમે ચિંતા કરતા જ' એમ છે. ૧૪ 'કહું કથા એ ઉદ્યમ જ તણી' માં જ વધારાનો ભૂલથી છપાયો છે.

૧૮ વરતિયો-વાર્તિક-શ્રાવક લોકોનો જતિ.

પૃષ્ઠ ૧૭.

૧૭ વરસા-વર્ષા ઋતુમાં; ખ નો પાઠ છે. ક માં 'વરસે' છે તેનો અર્થ ખસે એવો નથી.

પૃષ્ઠ ૨૮.

૭ સૂત્ર-સુતર-સહેલું-સરળ. ૧૦ રીઝે લાગી રાડ-રીઝવાથી, ખુશી થવાથી રાડ લાગી-૨૯ લાગી-લત લાગી-મોહ લાગ્યો. ૧૯ પરકું વહાણ, આખું વહાણ, વેચાતું લઈ લઉં. 'પરકયું આપે તેમાં શાનો પાડ' એ ઉક્તિમાં પરકયું એટલે કરારથી આપવું એવો થાય છે. આહિ પાણ કરારથી લેવું, હિમ્મત આપીને લેવું, વહોરી લેવું, આખે આખું જ લઈ લેવું, તાકત હોય તેના કરતાં વધારે હિમ્મત ખતાવીને વેચાતું લેવું એવો અર્થ બાસે છે.

પૃષ્ઠ ૨૯.

૨. ઉવેખે-ઉપેક્ષા કરે-અવગણે-જોઈએ તેવું માન ન આવે.
(સંસ્કૃત ઉપેક્ષ)

૩ સાર કરી-સાહ્ય કરી ન હોય?

પૃષ્ઠ ૩૦.

ગુરૂ પૂર્ણિમાનો દન-અસાડી પુનમ. ૧૧. સાત વરસ-
ખ માં શત વર્ષ છે-જેનો સુધારેલો પાઠ સાત જ હોઈ
શકે. લગ્ન માટે સાત વર્ષની ઉંમર બહુ નાની છે, વળી સાત
વર્ષની કન્યા આગળ તેના મોઢામાં વચ્ચેનો મુક્યા છે તે જોલી
શકે નહિ-એટલે સાત નહિ, પણ સોળ હોય એમ માનવું
જોઈએ. ૧૫ આપનો અર્થ ઠાંઈ બેસતો નથી. ખ નો પાઠ વધારે
સારો છે. આપને બહુલે આથ વાંચીએ તો અર્થ બેસે ખરો.

પૃષ્ઠ ૩૧.

૩. અનમી જેને આપનો અર્થ ખરાબર કરી શકાતો; નથી.
ખ માં પણ પાઠ ભ્રષ્ટ્ર છે. અનમી જે જે આપ હોય તો
અર્થ કરાય કે જે પોતે બીજાને નમતા નથી એવા છે તે
પણ સાચું માનજે. ૫. સોનાના પ્યાલાઓમાં ચંદનના ભાર
ભરેલા હતા-ધસેલું-ઉતારેલું ચંદન સોનાના પ્યાલાઓ ભરીને
તૈયાર કર્યું હતું. ૮ શિવપારે-શિવનું મંદિર જ્યાં હતું તે
પ્રદેશમાં. ૧૪. ૬ ના પાઠમાં કશો અર્થ નીકળતો નથી તેથી
ખનો પાઠ સ્વીકાર્યો છે. ૧૫ નામ નીરલે-નામે નીરલે જોઈએ.
૬ માં નિરમીષ નિર્મલ જાતે રહ્યો એવો પાઠ છે.

પૃષ્ઠ ૩૨

૧ ક માં 'વળી વાર જોટું ઠરું' એવો પાઠ છે-તેને
ખ ક માં 'વળી વાર જોટું ઠરું' એ ખનો પાઠ સ્વીકાર્યો છે. ૯ ક માં
'બહુલે બલવાટે જોટું કર્યું' એ ખનો પાઠ સ્વીકાર્યો છે. ૯ ક માં
'દિનવરને પૂછે બલવાત' છે-ખ માં બલવાટ છે, અને

તેજ પાઠ સ્વીકારવા જેવો જણાયાથી સ્વીકાર્યો છે. તેજ પ્રમાણે પૃષ્ઠ ૩૮ લીટી ૧૯માં પણ ઉલ્લેખ શબ્દ ક માં બલવાટ છે તે પણ બલવાટ જ જોઈએ.

૧૪. અણુછતાને બહલે ક માં અણુચેત્યા છે.

પૃષ્ઠ. ૩૩.

૨. ખરે ખચોર કાલ-ક માં 'કાળ' છે.

૪. પૃષ્ઠ. ૩૨ મે લીટી ૧૭મી માં જે બે ત્રણ વચન કહેવાનાં કહ્યાં તે આંહિ પૂરાં થાય છે. વરતિયો બ્રાહ્મણને સલાહ આપે છે કે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે તું કુંવરીને કહેજે. ૭ જાણી ભારે ભર્મ-શંકરે કહેલી વાત બરાબર છે એમ ભારે ભર્મ જાણીને-મહાભરમ-વાળી-મોટાં રહસ્યવાળી-ઉમદા લેલવાળી-આ હકીકત છે એમ જાણીને. ૧૦. જ્યાં કપટ ત્યાં ચપટ છે-ચપટ=સીધું સપાટ. ચપટ એસવું એટલે સ્થિર થઈ બરાબર ગોઠવાઈ એસવું. ચપટ થવું એટલે સીધું સપાટ થઈ જવું-લાંગી તૂટી બરાબર ખસત થઈ જવું. મકાન વગેરે જે કાંઈ હોય તે ચપટ થઈ જાય એટલે તેનો નાશ થઈ જાય ને તે જગાએ સીધું સપાટ મેદાન થઈ જાય, જ્યાં જ્યાં કપટ ત્યાં ચપટ છે એટલે જ્યાં કપટ કરવામાં આવે છે ત્યાં બધું નાશ જ થાય છે-પરિણામ સારું આવતું નથી-બરાબર ખસત થઈ જાય છે-બધું પાય-માલ થઈ જાય છે. ૧૧-દેવ=બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણો દુનિયા પરના દેવ ગણાય છે-ભૂ દેવ. નથી કર્મમાં અંક-કર્મમાં-નસીબ પર આધાર ખી એસી રહેવામાં કાંઈ અંક નથી-કાંઈ આંકડો નથી (બધાંજ મીઠાં-આંકડાં વગરનાં મીઠાંજ સમજવાનાં)-કાંઈ સાર નથી-કાંઈ

લાલ નથી. ૧૨. અવળી ગત ઘાલવી-ઉંઘા વિચાર કરવા, ખોટા મતિ કરવી, આડે રસ્તે જવું.

પૃષ્ઠ ૩૪.

૫. જો જો ઉદયમ કરિયે અમો-ક માં 'જો ઉદયમ કરિયે તે અમો' એવો પાઠ છે. ૧૨. મમત કરીને ખલવાટીઓ-ક માં મમત કરીને મુઠ ત્યાં ગયો, એવો પાઠ છે. ખલવાટ-ખલવાટ-માથામાં જેને ટાલ હોય તેવો જલ્મ-જતિઓ માથા પર વાળ ન રાખે એટલે તેમને શીશમુંડ, મુંડક, ખલવાટ, એવાં નામ અપાય છે. ખલવાટીઓ-ટાલવાળો પેલો વરતીઓ. ૧૩. શીશ મુંડે જઈ કીધો સંગ-ક માં 'શિષ મૂઠ જઈ કીધો સંગ' એવો પાઠ છે. કૃશ થઈને બેઠો ત્યાંહાં-ક માં 'કરી સાથરો બેઠો ત્યાંહાં' એવો પાઠ છે. ૧૪. કૃશ થઈ-પાતળો થઈ-શરીર સંકોડીને ૧૫. દેવે કપટકારી-કપટ કરનારને ઓળખી લીધો. ૧૬ લેહ=કપટ; હગો. પૃષ્ઠ ૩૫.

૧. રમજમ કરતી ખાળ-ક માં 'રમતાં રમતાં ખાળ' છે. ૭ તાંદુલા-તાંદુલ-અક્ષત-ચોખા. ૮. મી લીટી પછી ક નો પાઠ

શિવ પૂજન પરતાપથી, સરશે મારાં કાજ;
તવ વિપ્ર ત્યાં બોલીયો, સાંભળે સલુણી રાજ.
વર પામો વય વીશનો, કરું હું રૂડાં કાજ;
તુજ મનમાં જેવો ગમે, તે વર આપું આજ.
કુપાત્ર સુમ કે મૂઠ વર, આપું તુજને પ્રચંડ;
માગેલો વર એમ મંજ્યો, જોતાં ન મળે નવ અં

શ્યામાએ સાંભળી વારતા, કૈતુક દીકું સર્વ;
કર જોડી નીચી નમી, મેલી મનનો ગર્વ.

વિપ્ર જોલે જીજીવરાં, સાંભળ સુંદરી વાત;
કાલ જયોરે નીસરે, તેડી સહીયર સાથ.

આ પાઠમાં વિપ્ર (લીટી જીજી તથા નવમીમાં) છે તે અર્થમાં કાંઈ મેળ આવતો નથી-જીજી રીતે પણ કાંઈ કો અર્થખામી વાંચનારને જણાશે. ખનો પાઠ જે ઘણે જ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે તે વધારે બંધબેસતો છે. ખ સાતમી લીટી પહેલાં પૂજા પ્રદક્ષણ કરી, પ્રેમહા લાગે પ એવી એક લીટી છે તે ઉમેરવાને બદલે શિવ પૂજન પ્રતાપ એ જ લીટી રાખી છે. ૧૧. મી લીટીમાં પ્રમહા લાગી પાય બદલે 'પ્રેમહા લાગા પંથ' પાઠ છે. કંથ સાથે પંથજ જોઈએ પણ તે અર્થવાહી નહિં લાગવાથી પાય કર્યો છે. વર આં વર વંશનો-સારા ઉંચા વંશનો મને વર-પતિ-આપો. ૧૪ મુંડક-મુંડીઓ-મુંડ-બલ્વાટ-વરતીઓ.

પૃષ્ઠ ૩૬.

૧. તેણે પંથ-સરખાવો આગળ આવી ગએલ આ તીર, તેણે દીશ વગેરે. ૧૨. અચરત તાતને કહેત-‘ખ’ તાતને કીધું જણ એમ પાઠ છે. કહેતનો અર્થ બેસતો ન કહેજ એમ હોય એવી કલ્પના કરી શકાય?

પૃષ્ઠ. ૩૭.

૧. જેહ વચન-પેલાં સાંભળેલાં તે. ૨. પૂજાને જાય-પૂ

ટિ-પૂજા કરવા માટે જાય. ૭. સૂર=સૂરજ. ૧૧. ન્હાલ-
માલ. ૧૮. જોવા તેને ઠોર-ઠોર-ઠેકાણું. તેને એ તેણે હોય ?

પૃષ્ઠ ૩૮.

૫. નિશાને વાય-નિશાન વાઈ રહ્યાં-વાગી રહ્યાં હતાં.
મમાં ધાય છે-નિશાન પર ઘા લાગી રહ્યાં હતાં. ૬ વર વર
વાયુ-સારા, સુંદર, મનગમતા વાયુ. ૧૦. ઉછળે-કમાં ઉઠીયાં છે-
તના કરતાં ખનો ઉછલે પાક ઠીક લાગે છે. આનંદથી ઉછળી રહ્યાં
છે. ૧૩. અગર ધુપે ઉવેખાયો-આ વચન સુગંધ પ્રસરી રહી હતી-
ધુપનો સુવાસ ફેલાઈ રહ્યો હતો એવા વર્ણનમાં વપરાય છે. ઉવે-
ખવું એટલે તો ઉપેક્ષા કરવી-ની દરકાર ન કરવી-તુચ્છ ગણવું.
આ અર્થ આંહિ બંધ એસે નહિં. લ. ગો. પટેલના શબ્દ કૌશમાં
આગળ ધરવું; સુવાસ પ્રસારવો એ બીજો અર્થ આપ્યો છે પણ
ઉવેખવું એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઉદ્ધ દ્વિપમાંથી કાઢેલી હોઈ
તેવા અર્થ પર બહુ શ્રદ્ધા એસતી નથી. તે વિષે છેવટનો મત
આપવાની હિમત ધરવા જેવું નથી-માત્ર એક સૂચના તરીકે
મૂકી શકાય કે ધુપે અગર ઉવેખાયો-ધુપ એવો સરસ હતો કે
તેણે અગરની સુગંધને પણ હલકી બનાવી-ઉવેખવુંના સામાન્ય
રીતે લેવાતા અર્થને આ પ્રમાણે ઘટાવી શકાય તેવું છે. ઉવેખવું
એ ઉદ્ધ દ્વિપ પરથી નહિં, પણ ઉપ ઇક્ષ-ઉપેક્ષ પરથી થએલો
શબ્દ છે એ તો વ્યુત્પત્તિ વિષે જરાક પણ સમજ ધરાવનાર
સ્વીકારી-સમજી-શકે તેવું છે.

પૃષ્ઠ ૩૯.

૧ વિચાર કરે મન મૂઢીયો-મૂઢિયો-તે મૂઢ-મનમાં વિચાર
કરે છે. ૪ મુલ્યવાન મોહોરોનાં સેવનથી આપણું ઝેર ઉતારીશું.

૪૨.

૪ જે વાણી થકી કર્મને જરાવર કહે છે તેનો અર્થ એટલોજ અજાણ છે-સમજતો નથી. ૭. કોઈની પક્ષ-નો પક્ષ વધારે હોવાત. ૧૩ કર્મનું ખીજ શું છે, મૂળ શું છે, તે રાજસભા ને મને કહો ૧૬. કર્મજ રતિ-રતિ એટલે ઘણું થોડું. ૧૭. આંક-આંકડો-કિમ્મત.

૪૩.

૧૧. દુઃખે-દુઃખ વેડીને-હૃદયથી. ૧૬. અધ્રકે-હૃદયમાં દહિં-કે ખટાશ નાખી મેળવવું તે અધ્રકવું.

૪૪.

૨. ભારે મેઘ ને બહલે ખ માં 'ભારે ધંદ્ર'-છે, ભારે ને બહલે જ્યારે-હોય તો વધારે સાડું. ૧૬. નવ ગ્રહ=નવે ગ્રહ-બધાજ કર્મ પ્રમાણે ખાય ને બહલે ક માં કર્મ પરાણા ખાય છે. બધા કરે છે, અને કર્મ હોય તે પ્રમાણે બધા ખાય છે. એવો ખ ના વાંચનથી નીકળે છે. ક ના 'પરાણા' પાઠથી નીકળતો એટલો સારો લાગતો નથી.

૪૫.

૩ ક માં લોહું પાણાને કર્મજ હાડ એવો પાઠ છે. ૧૧ કથાં-હ્યા-જૂદી જૂદી કથાડપે તે કહ્યું. ૧૩. રાવળું-રાજ્ય-રાજાની કરો રાવળું તાજ-રાજસભા છોડીને-રાજ્યની સેવા ચાકરી ને આદ્યા જાઓ. ખીજું ચરણ ક માં 'કરે રાવળું રાજ' ના કરતાં ખ ના પાઠનો અર્થ વધારે ઠીક જણાય છે. ૨૦. કમાં સાંધે સુવર્ણ ઘડે, ઘણો ઘણાને ધાય એવો પાઠ છે.

ના પાઠમાંથી કાંઈક અર્થ નીકળે ખરો. ઓછું કર્મ હોય તો
પણ હીસે તેમ ભાર ઉપાડનારો થાય. ૭ અડે (?) લાગુ રહે.
આય-તાકાત. અણનાણે-પાય-ઉઘાડે પગે. ૧૫. પાયક-પાય-
પગે ચાલનારા નોકર. પાખર-સવાર-ઘોડેસ્વાર નોકર.
પ્રવત આપે છે વાસ-વાસને બદલે ખાસ હોય તો વધારે સારું
સ-પોતાને વાસ-મકાને. 'પાયક'ને બદલે ૬ માં 'ગાયક' છે.

૪૮.

૪૭ મા પાનાની છેડતી લીટીથી બીજી જાતના-ઉઘમ કથી
માં તે પ્રમાણે ફળ નહિં પામનારા-ગ્રાહણીની વાત કહી છે. ૧૬
ટળે ઉઘમ તરતથી-૬ માં તેટલા ઉઘમ તરતથી છે અને ૫ માં
ટળે' છે-પણ તે બેને મેળવીને ને ટળે કરવાથીજ કાંઈક અર્થ
કળે છે. ઉઘમ તુર્ત કરવાથી, માથે જે મતં લખ્યાં છે-મૃત્યુ
-તે પણ ટળી શકે છે-જરાવાર દૂર રાખી શકાય છે. આપતા
પાયથી કેટલાક રોગને દાખી શકાય છે અને મોત સામું આવેલું
પણ ઉઘમથી કેટલીક વાર તુર્ત માટે તો ટાળી શકાય છે.

૪૯.

૧૦ સ્વર્ગ મટામટ રહો-સ્વર્ગમાં જેમ આંખ મંદ
ટાવ્યા વિના દેવો રહે છે એમજ રહો-આંખો મટમટાવવી
પણ ઉઘમ છે માટે તેટલો ઉઘમ પણ કરવો જોઈએ નહિં.
૧-૧૨. જગ્ય-પાગ્ય-જગા-પાય. ધત ધત સૌકો પાગ્ય-ધ કાન્ય
એવા ઉઘમને-કે જેને માટે સૌ કે
રી રહ્યા છે.

પૃષ્ઠ ૫૧

૮ મી લીટી પછી ખ પ્રવર્તમાં નીચે પ્રમાણે છ:—

શ્રીગોઠ માલવી વીત્ર સુભ, વીદેશ્વર શુભ ધામ;
 સામળજી સુભ જેહનો, જાણે ગુજર ગામ.
 શેવક શ્રી અંખા તણો, વેગનપુરમાં વાસ;
 સુખ કપાએ સ્વરસતી, કીધો પોતાનો દાસ.
 કીરત તે કવી તણી, નીરમલ રૂડાં નામ;
 માતર પ્રગણે મોરવી, શીડેજ સીરામજી ગામ.
 વીદેશ્વર માહદેવ છે, પ્રગટ લોલો નાથ;
 લાખેણો લાડુ ચડે, સ્વામણ ચોખા સાથ.
 કોતક છે તાડાં કારમું, જેવા સરખી જાત;
 દરશન ધરે છે દેવના, તે માનવ કોઈક માત.
 કણુખી કરણુ શમે વશે, મનજી શુભ મહેરાણુ;
 રખીદાસ રાજસ વડો, સુભ કરમે સુભણુ;
 યુન્યમ પ્રીત્યે કરે, ધરમ કામ ધર ધીશ;
 નવાણુ જોદાવાં નવલાં, નીત્ય નિરમલ જનાં નીર.
 વીક્ષાત કવીની સાંભળી, પાઠવીઓ તે પુત્ર;
 સામલજીને તેડો સુજમાં, સુભ સંજોગે સુત.
 ખાન પાન બુમી લલી, વારૂ વત્ર વવેક;
 કર જોડા કવીને કહું, પૂછું પ્રસ્નજ એક.
 શાસ્ત્ર શકલ મેં સાંભલાં, જાણો તેનો મર્મ;
 કસલા કર તમે કોડો, ઉઘમ વડો કે ઠર્મ.

ગ્રંથ ઠરે તે સ્થાનકે, બુધી આપ પ્રમાણ; :
 સજા સહુમાં સોલીઓ, શામળ કવી શુભણ.
 લટ એક લુપત સમે ગુણસાગર ગમાન;
 દસુદી રખીદાસને સુલ પામે સંતાન.
 સુખ્યે ગ્રંથ સલા વીજે, પંડીત એકા પાસ;
 શ્રીગોડ શામક વેદનો, ઠહે ઠવી સામલદાસ.
 પ્રાદ્યણ આદ્ય કવીજન સહુ, લાટ ચારણ કવી હોડ;
 પગે લાગી પ્રણમું દાસમાં દેશે ખોડ.
 શાસ્ત્ર સામથી મીઠું કહું, ઉદય કરમ અતીદાસ;
 જેજે ખોલો મહા રૂદ્રની કેહે કવી સામલદાસ.

તે કીટીઓ હાલમાં નીચે પ્રમાણે લખવી ઠીક ગણાય.

શ્રીગોડ માળવી વિપ્ર શુભ, વીરેશ્વર શુભ ધામ;
 સામળણ સુત જેહનો, જાણે ગુર્જર ગામ.
 સેવક શ્રી અંગા તણો, વેગનપુરમાં વાસ;
 શુભ કૃપાએ સરસ્વતી, કીધો પોતાનો દાસ.
 કીરત તેહ કવિ તણી, નીરમળ રૂડાં નામ;
 માતર પરગણે મોરવી, સિંહુજ શિસેમણ ગામ.
 વીરેશ્વર મહાદેવ છે, પ્રગટ લોખો નાથ;
 લાખેણો લાડુ અડે, સવા મણ ચોખા સાથ.

ક આમા વિરામ ચિન્હો છે તે મૂળમાં નથી. તેમાં તો દર અરણે ૧૧ એમ બે
 મીટીઓ છે અને કદી પૂરી થાય ત્યાં ૧૧૧૧ એમ છે. (૧૧ એ કદીનો આંકડો છે)

કૌતક છે ત્યાં કારમું, જોવા સરખી જાત;
 દર્શન ધન્ય છે દેવતા, તે માંનવ કોમક માત.
 કણ્ણી કરણ સમો વસે, મનજી સુત મેહરાણ,
 રખીદાસ રાજસ વડો, શુભ કરમે સુખાણ;
 પુન્ય મહા પ્રીતે કરે, ધરમ કામ ધરધીશ;
 નવાણુ ખોદાવ્યાં નવકાં, નિત્ય નિરમળ જેનાં નીર.
 વિખ્યાત કવિની સાંભળી, પાઠવીઓ તે પુત્ર,
 સામળજીને તેડયો સુંજમાં, શુભ સંજોગે સુત્ર.
 ખાન ખાન ભૂમી લક્ષી, વાઙ્ મૃત્તિ વિવેક,
 કર જોડી કવિને કહ્યું, પૂછું પ્રશ્નજ એક.
 શાસ્ત્ર સકળ મેં સાંભળ્યાં, જાણ્યો તેનો મર્મ,
 કંઈક કરી તમો કહો, ઉદ્યમ વડો કે ઠર્મ.
 અંથ કયો તે સ્થાનકે, બુદ્ધિ આપ પ્રમાણ,
 સલા સહુમાં શોભીઓ, સામળ કવિ સુખાણ.
 ભાટ એક ભૂપત સમો, ગુણસાગર ગમાન,
 દસુંદી રખીદાસને, શુભ પામે સંતાન.
 સોંખ્યો અંથ સલા વિષે, પંડિત ખેડા પાસ,
 શ્રીગોઠ શામક વેદનો, કહે કવિ સામળદાસ,
 પ્રાદ્યુ આદિ કવિ જન સહુ, ભાટ ચારણ કવિ હોડ,
 પગે લાગી પ્રણમું, કોઈ મા દેશો ખોડ.
 શાસ્ત્ર શાખથી મેં કહ્યો, ઉદ્યમ કર્મ ધતિહાસ;
 જે જે ખોલો મહારૂઢની, કહે કવિ સામળદાસ.

આધુનિક વાચકો માટે જૂનાં કાવ્યોની નકલ કેવી કરવી એ જરા કઠણ પ્રશ્ન થઈ પડે છે. એક તો જૂની જોડણી જુદી; બીજું લઢીઆઓએ તેમાં પોતાના જ્ઞાનાજ્ઞાન પ્રમાણે અનેક સુધારા વધારા કર્યા હોય તેનું તારણ કરવું, તુલના કરવી; ત્રીજું હાલના સમયમાં પણ જોડણીની અનેક પ્રતિની ભિન્નતા; ચોથું સામાન્ય લોકની રૂચિ એક તરફ, પંડિતોની બીજી તરફ, અને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચગાળામાં લટકતી વૃત્તિ; પાંચમું ગમે તેટલી કાળજી રાખો તો પણ છાપનારાઓની મુંઝાવી નાખનારી ગડબડ; આ બધાં કારણો લેતાં થવાથી એક ધોરણ નિશ્ચિત કર્યું નથી-થઈ શક્યું નથી-તો પણ ઉપર આપેલા એ ઉતારા પરથી સાધારણ રીતે, કયું ધોરણ રાખવામાં આવ્યું છે તે જાણી શકાશે. આંશા છે કે નવા વિદ્યાર્થીઓ આવી આવી યાજ્ઞત પર કાંઈક ધ્યાન રાખતા થશે, કાંઈક રસ લેતા થશે અને લવિષ્યમાં ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત થઈ સર્વમાન્ય ગનાવવામાં સારો ભાગ લેતા થશે.

શબ્દકોષ.

નોંધ—શબ્દકોષમાં કાંઠિસમાં સ લખ્યો છે તે સંસ્કૃતને માટે છે, ના નામ માટે, વિ વિશેષણ માટે છે. સ પછી જે શબ્દ આપ્યો છે તે શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ છે. કાંઠિસમાં ૧-૨-૩ લખ્યા છે તે એક શબ્દના જૂઠા જૂઠા અર્થ છે.

અગોચર (વિ) (સ)=ન દેખી શકાય તેમ. ગો=આંખ. ગોચર=આંખે ચડે તેવું. અગોચર=આંખે ન ચડે-ન દેખાય તેવું.

અજીત (વિ) (સ)=ન જીતી શકાય તેવું.

અડે-અડવું=અડકવું. (૨)

લાણ રહેવું.

અધસસ્તો=અર્ધો શ્વાસ ગયો હોય તેવો.

આણછતું (વિ) છાતું; ખીજાને ખંગર ન પડે તેમ.

અધકે-અધકેવું=મેળવવું; આ

ખરવું; દુધમાં ખટાશ નાખવી (ઢીં જનાવવા માટે.)

અંતર (ના)=તકાવત.

અભ્યાગત=આવેલો; મહેમાન.

અરગળ-એક જાતનો સુગંધ પદાર્થ.

અચન (સ. અચંન)=પૂજન પૂજા.

અર્ણવ (સ)=દરિયો.

અવગ્ઝાન (સ)=છેડો; અંત મૃત્યુ.

આહાર (સ. આહાર)=ખોરા! ખાવાનું.

આધેરો=આધે; ફર.

આચરણ-આચરણ=વર્તવું તે

આદર=માન.

આભૂષણ=અલંકાર; ઘરેણું.

આયુધ=હથિયાર.

ઉદક=પાણી.

ઉદ્દીઓ (સ. ઉદ્દિત)=ઉદ્દિત થયો; ઉગ્યો.

ઉગ્રેલો=છોડને થતો એક જાતનો રોગ.

ઉવેખે-ઉવેખવું (સ. ઉવેક્ષ)=ઉવેક્ષા કરવી; ની દરકાર ન કરવી; હુલકો-તુચ્છ ગણવો.

ઉહલાસ=હુલ્લાસ; હોંસ.

એળે ગયો=ફાકટ ગયો.

એચ્છવ (સ. ઉત્સવ)=પ્રુશાલી; હુધં.

એરતો=દહાવો; ઇચ્છા. એરતો રાખીશ માં-મનમાં જે કાંઈ ઇચ્છા હોય તે દખાવી રાખીશ નહિ.

કંચુવો=કંચુકી; ચોળી.

કથાંતર=ખીલ કથા. (ર) કથાની અંદર.

કરંડ=કરંડિયો.

કામ ધનુષ=કામદેવનું ધનુષ.

કામરૂ-દેશનું નામ.

કાર=આખર; વચ્ચર; ભાર.

કાસદું=કાસદનું કામ; સંદેશા લઈ જવા લાવવાનું કામ.

કૂટાય-કૂટાણું=અથડાણું; હેરાન થવું.

કોડ=હોંસ; ઇચ્છા; અલિલાષ.

કોપ=ગુસ્સો.

કૌતુકી=કૌતક કરનાર.

ક્ષિપ્રા-નદીનું નામ છે.

ખટ=છ.

ખણખોલણ=ખોળખોળા; શોધ શોધા; અંહિ તહિ ખણી ખોળી જોવું તે.

ખલવાટ (સ. ખલ્લાટ) જેને માથે ટાલ હોય તે; ટાલિયો. જેન જતિ માથે મુંડન કરાવી ટાલ જેવું રાખે છે તેથી જેન જતિને માટે તે શબ્દ વપરાયો છે.

ખીર (સ. ક્ષીર)=દુધ.

ખુરાસાન-દેશના એક ભાગનું

નામ.

ખોડ=ખોટ; ખામી.

ગર્થ=નાણાં; પસો; ધન.

ગળથુથી-નાનું છેકડું ધાવતાં

શીખે ત્યાં સુધી તેના મોઢામાં

ગોળ ધી તથા પાણી લેગાં

કરી રૂના પુમડાવતી મોઢામાં

ટીપે ટીપે મૂકવામાં આવે છે તે.

ગોપ્રાહ્મણ=ગાય અને પ્રાહ્મણ

ઘરદેવ=ઘરનો દેવ=પતિ;

ધણી.

અંદ્રવદની (નારી જાતિ)=અંદ્ર

જેવું જેવું વદન છે તેવી સ્ત્રી.

ચિત્રામણ-ચિત્ર. ચિત્રામણ લે-

ખ-કેમ જાણે ચિત્રમાં આ

લેખાયા હોય તેવા.

છેક-છેડ=(૧) છેકા (૨) છેદ-

કાપ (૩) દગો; પ્રપંચ.

જદા-તદા=જ્યારે-ત્યારે.

જનક=પિતા.

જસ (સ. યશસ)=જશ; કીર્તિ.

જાયક (સ. વાયક)=જાયનારા;

માગનારા.

જુવતી (સ. યુવતિ) જુવાન સ્ત્રી.

જગદીશ-જગદીશ=જગતનો

ધર્મ-ધણી; પરમેશ્વર.

જેર-સ્ત્રીઓને પગમાં પહેર-

વાનું એક ઘરેણું.

જ્યોત (સ. જ્યોતિ)=પ્રકાશ;

તેજ.

ટેલ-પ્રાહ્મણ અગર ખીજા કોઈ

જાતક અમુક શબ્દો વારંવાર

બોલ્યા કરી પોતાનું ધારેલું

પાર પડતાં સુધી કર્યા કરે છે

તેને ટેલ નાખવી કહે છે.

હુકડું=નજીક.

તપેસરી=ઘણું તપ કરનાર

મોટો તપસ્વી.

તત્ખેવ=તત્ક્ષણ, તત્કાળ [સ

ક્ષિપ્ર-પ્રાકૃત ખિચપ પરથી ખેવ

તાન=ધુન; લેહ; તોર. (૨) રા

ગમાં તાન મારવી તે.

તાંદુલા-તાંદુલ=ચોખા.

તિલ=તલ.

તૃણવત=ઘાસ જેવું નકામું

નશ્વ.

ત્યાગ=ત્યાગ.

તટ (સ. તટ)=તીર; કાંઠો.

દાતાર=આપનાર.

દારા=પત્ની.

દારિદ્ર્ય=દરિદ્રતા.

દીપક=દીવો.

દુષાત=ખડીઓ.

દ્વિજ=બ્રાહ્મણ. એ શબ્દના બીજા પણ અર્થ થાય છે. એવાર જન્મે-આવે-તે દ્વિજ-દાંત.

પક્ષી એ પણ દ્વિજ કહેવાય.

દ્વિજવર=મોટો, સારો બ્રાહ્મણ.

ધનપતિ-ધનનો રાજા; પૈત્રા-

દાર; સાહુકાર.

ધીર=ધીરજ.

ધુનીયો-ધુની=ઘનિ-વેદની ધુનીયો કરે-મોટા અવાજે વેદના પાઠ કરે.

નાગ=સાપ.

નાદ=(૧) અવાજ (૨) અહુંકાર

(૩) છંદ, લત.

નામું-નમાવું.

નિત નિત-નિત્ય નિત્ય=હંમેશા

નિરભાગી-નિર્ભાગી=ભાગ્યહીન

નિરોગી=આરોગ્ય; રોગવિનાશું

નીર=પાણી.

નીરવાણુ-નિર્વાણુ=નક્ષી; અચિત.

નૈષધ-દેશનું નામ છે.

નીશાળ-સંસ્કૃત લેખશાળા-

પરથી લેડુશાળા-નેડુશાળા-

નેશાળ-નીશાળ એમ બિતરી

આવેલો શબ્દ છે.

પંચામૃત=પાંચ અમૃત. દુધ,

દહિં, ઘી, મધ, સાકર એ પૂ-

જનનાં પંચામૃત ગણાય છે.

પટરાણી=પહેલાં પરણેલી-રા-

જા આથે રાજ્યાગ્રાનમાં જેને

ભાગ આપવામાં આવે-જેને

રાજ્યાભિષેક થયો હોય તે

રાણી. પટરાણી પરથી પટ-

રાણી.

પરવરવું=જવું.

પરભાત (સ. પ્રભાત)=પરોઢીયું

પરહરો-પરહરવું=તજવું.

પસાય. (સ. પ્રસાદ)=કૃપા;
મહેરબાની.

પાખર=જેને ઘોડાને પાખરવા
પડે છે તે-ઘોડેસ્વાર.

પાય=પગ.

પાયક=પગે ચાલનાર; પાળો.

પાટ-રાજપાટ-રાજની ગાદી;
રાજનો કારભાર.

પાતક=પાપ.

પાખંડી=ઢોંગી.

પાંગળો=લુલો, પગે ખોટવાળો.

પોળ (સ. પ્રતોલિ)=દરવાજો.

પ્રતિહાર=દરવાન.

પ્રકુલિત=વિકસેલ.

પ્રાશન=ખાવું તે.

પ્રીછે-પ્રીછવું=જાણવું.

પ્રોઢો-પ્રોઢ=પીઢ; મોટો; પુખ્ત

ખગ=ખગલો.

ખંદીજન=ભાટ ચારણ; વખાણ
કરનારી જાતના લોકો.

ખાજુગર=હાથ ચાલકીના ખેલ
કરનાર; મદારી; સાપ વગેરેને
પકડનાર.

ભાણ (સ. ભાનુ) સૂર્ય.

ભૂષણ=અલંકાર; આભૂષણ.

ભેદ=(૧) રહસ્ય-ખરો સાર.

(૨) તફાવત.

ભોગ=ભોગવવું તે.

બ્રગુટી-બ્રૂકટિ=ભમ્મર.

મધડુ-દેશનું નામ છે.

મણિધર=જેને માથે મણિ હોય
તેવો સર્પ.

મથ્યા-મથવું=ધસવું; શ્રમ કરવો.

મનસા (સ. મનીષા)=ધન્યા.

મહિપત-મહીપતિ=રાજા.

માગણુ=માગનારા; જાત્રી.

માનુની=ઝી.

માનુલાવ-મહાનુલાવ==મોટા
માણસ.

મામ=મમતા; મોટાઈ; અહં-
કાર.

માર-દેશનું નામ છે.

મીન=માછલું.

મુજરો=નમસ્કાર; સલામ; પ્ર-
ણામ; મોટા માણસ પાસે

જતાં નમ્રભાવે દુરનસ બળ-
વધી તે. (શુભકા મુજશે કરે
છે તે અર્થ નૂહો છે.)

મૂષક=ઉંદર.

મૃગલોચની-મૃગ-હરણના જે-
વાં જેનાં લોચન છે તેવી સ્ત્રી.

મૃદંગ=પાખવાજ; બે હાથે વ-
ગાડવાનું વાજન-પાખાજ.

મેઢપાટ=મેવાડ.

મોદિક-મોદક=લાડુ.

રઠીઆળી=સુંદર; શોભિતી.

રણુ=(૧) ઋણ-કરજ. (૨) સ-
આમ; લંડાઈ.

રમ્મના=શુભ.

રામા=સ્ત્રી.

રાવળું=રાત્ર્ય-રાત્ર્યની બેઠક.

લયલીન=લેહમાં લીન; પોતાના
તાનમાં મશગુલ.

લવરી=બકબકાટ; અર્થ વગ-
રનું બોલ્યા બોલ કરવું તે.

લોચન=આંખ.

વંક=વાંક

વંઝા=વાંઝણી.

વાણસે-વાણસવું=ગગડવું.

વનિતા=સ્ત્રી.

વર (ના)=પતિ (વિ) સાફ

વરતિયો=વર્તિક; જેન જતિ.

વર્ણુ=લોકની જતિ. (૨) રંગ
(૩) શરીરની કાન્તિ.

વાચ=વચન.

વાડવ=પ્રાદ્ધણ.

વાણ=વાણી.

વાદ=ચર્ચા.

વાર=(૧) વખત (૨) દિવસ
(૩) પાણી.

વારાંગના=શુભકા.

વાચક=વચન.

વાસ=(૧) રહેઠાણ (૨) ગંધ.

વિકાચ્યું-વિકાસવું=ઉઘાડવું;
પહોળું કરવું.

વિપરીત=ઉધું.

વિષવાદી=વાદી; વિષવાણાં બન-
વરોને વશ કરનાર.

વૃષ્ટ (સ. વૃષ્ટિ)=વરસાદ.

વેઠાણી=વેઠી શકાઈ; સહન-
થઈ શકી.

ઘાટલી તરીકે રખાતા વાળ.

(૨) રજા (શિખ માગવી)

(૩) શિક્ષા=શીખામણ.

શીશ=માથું. "

શૂલપાણિ=જેના હાથમા શૂલ છે તે: શંકર.

પોડશ=સોળ.

સંચરી-સંચરણું: નીકળણું, ઉપડણું.

સંહાર=મારણું: તે.

સન્મુખ-સન્મુખ=સામે મોઢે.

સમશેર=તરવાર

સરિતા=નદી.

સહોદર=ભાઈ.

સાખ=સાક્ષી; પુરાવો.

સાન=ઇસારો.

હયપતિ=ઘોડાઓનો પતિ; જેને ઘેર ઘણા ઘોડા હોય તે.

હરસિદ્ધ=હરસધ માતા; જેનું મુખ્યસ્થાન હજીરેલીમાં છે-ળીળું સ્થાન કાઠીયાવાડમાં પોરણદર પાસે મિત્રાણી ગામ પાસે છે.

હવન=દેવ દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા અગ્નિમાં ઘી જવ વગેરે નાળી હોમ કરવો તે.

હામ=હિમ્મત.

હોંકારકો=હોંકારો; વાર્તા થતી હોય ત્યારે સાંભળનારાઓમાંથી એક જણ હં હં કરી બોલે છે. આપે તે.